

Domokos Mariann

Illetlenség és közerkölcs.

A folklórszöveg-közlések rejtett korlátairól¹

Bevezetés

„– Én sem szex-, sem pedig politikai viccet nem mesélek: szexviccet ab ovo, politikait pedig ab ávó.”²

A korabeli közélet sajátosságait humoros formában tematizáló, 1950-ből származó viccet Katona Imre gyűjtéséből kölcsönöztem. Közlését nem az olcsó népszerűség utáni vágy vagy a benne megfogalmazott direkt politikai utalás motiválta. Azért idézem, mert e kispikái folklórszövegben sűrítve nyer kifejeződést az erotikum és a politikum kettős taburendszeré, ráirányítva a figyelmet a társadalmi kommunikációban megfogalmazódó üzenetek kimondhatóságának korlátaira.³ Az emberi tevékenységek megvalósulását különböző (vallási, erkölcsi, jogi) szokások és szabályrendszerek irányítják, oly módon, hogy a közösség tagjai bizonyos társadalmi magatartásokat és beszédmódokat tilalmasnak és elítélendőnek tekintenek, a szabályok megsértőit pedig büntetni rendelik (Szócsné Gazda 2001, Kinda 2010, Kiss 2011, Tárkány Szücs 2021). E kimondott vagy kimon-

---

¹ Ezúton is szeretném megköszönni azokat a gondolatébresztő hozzászólásokat és hasznos javaslatokat, amelyeket a konferencia-előadás kapcsán fogalmazott meg Keszeg Vilmos, Szakál Anna, Ilyefalvi Emese, Vargha Katalin, Nagy Zsolt, Dala Sára és Vrabély Panni. Külön köszönet illeti Olosz Katalint, aki saját gyűjtési tapasztalatait, valamint történeti kutatásai e témába vágó vonatkozásait osztotta meg velem leveleiben.

² Katona I. 1987: 204. (Katona e tanulmányának újraközlése: Hoppál–Szepes 2001: 281–295).

³ Hasonló cenzurális attitűd olvasható ki egy másik, ugyancsak az 1950-es évekből származó gyűjtésből:

„– Mondhatok vicceket? – kérdi társaságban a szókimondásáról ismert tréfamester; mire a háziasszony visszakérdez: – A gyerekeket vagy a párttagokat (párttitkárt) küldjem ki?” Katona I. 1987: 204.

datlan, szóbeli vagy írott normatív előírásoknak a célja az, hogy elősegítsék a követendőnek tekintett normarendszer és az ideálisnak vélt társadalmi rend fenntartását.⁴

Szövegfolkloristaként elsősorban az a folyamat érdekel, hogyan konstruálódik meg a folklorisztikai vizsgálatok tárgyát képező szövegkészlet. Az irodalmi népiesség és a 19. századi népmese kutatás történetének tanulmányozása révén már sok ismerettel rendelkezünk arról, hogy a folklorisztika intézményesülése előtti korszakban milyen esztétikai és ideológiai elvárások mentén alakították a szövegek lejegyzői, szerkesztői és kiadói azt a szövegkorpuszt, ami később a népköltészet klaszszikus szövegkészleteként jelent meg az olvasók előtt.⁵ Ugyanakkor az a kérdés, hogy a szóbeliségből származó folklórszöveg a médiumváltás, az írásbeliségben való rögzítés során milyen átalakuláson megy keresztül, nem csupán a korai gyűjtések esetében releváns, de jogosan felvethető a folklorisztika intézményesülését követően, a 20. és a 21. századi gyűjtések esetében is. A gyűjtő, a lejegyző, a szerkesztő és a kiadó által érvényesített szövegalkotási eljárások ugyanis a szaktudományossá váló népköltési (folklor) gyűjtésekben sem szűntek meg, csupán szabályozott keretek közé szorultak. A szakmai alapon kidolgozott módszertani szabályokon túlmenően továbbra is működnek és irányítják a folklórszövegek nyomtatott írásbeliségben való megjeleníthetőségét bizonyos ideológiai elvárások és erkölcsi-jogi normák. Dolgozatom kiindulópontja az, hogy a folklor-megnyilvánulások gyűjthetőségének és közölhetőségének olyan rejtett korlátai vannak, amelyek alapvetően befolyásolják a folklortextológiát és az erre épülő folklorisztikai ismereteket. Úgy vélem, hogy a történeti szövegfolklorisztika és a folklorfilológia számára komoly tétje van annak a felismerésnek, hogy bizonyos alkotások megismerhetősége és/vagy hozzáférhetővé tétele az értelmezői közösségek által meghatározott elvárás- és értékrendszer szabályai szerint korlátozott módon és mértékben megy végbe. Jelen dolgozat a magyar népköltési gyűjtések történe-

⁴ A népi kultúrán belül a bűn fogalma és megítélése távolról sem egységes, a trágárság és a káromkodás megnyilvánulásai azonban többnyire mindig deviáns magatartási formákat képviselnek (Tárkány Szücs 2021: 735).

⁵ A népies (póriás) karakter szalonképessé tételének akkulturációs folyamatáról lásd Milbacher 2000, a tündérmese műfajának a nemzeti irodalomba való beillesztéséről: Gulyás 2010, a 19. századi népmeséken végrehajtott szövegalkotási eljárásokról összefoglalóan: Domokos 2015.

tén keresztül a folklórszöveg-átírás hagyományának és textológiai gyakorlatának feltárásához kíván adalékokkal szolgálni. Terjedelmi okokból ehelyütt nem térhetek ki a hazai folklorisztikán belül érvényesülő, világnézeti-politikai alapon megvalósuló kirekesztő és korlátozó publikációs gyakorlatokra, noha egy alapvetően ideológiai megfontolások mentén létrejövő nemzeti tudomány esetében ez kézenfekvő volna.⁶ Írásom a folklórszövegek közölhetőségét ezúttal egyetlen szempontból kívánja végiggondolni: a cenzúra és az öncenzúra a népköltészeti adatközlők, a gyűjtők és a kiadók részéről felmerülő folyamatait és működését az *illendőség*, a *szeméremérzet* és a *közerkölcs* történetének aspektusából kíséri figyelemmel, azaz szándéka szerint a folklorisztikai *delfinárium* sikamlós (erotikus és obszcén) szövegeinek textualizációját állítja középpontba.⁷

Szeméremértés és folklorisztika

Az *illetlenség* és a *szeméremtelenség* fogalmai a magyar nyelvben az általános erkölcsi és társadalmi szabályokkal ellenkező és az udvariasság szokásai ellen vétő magatartásokat jelentik, különös tekintettel a nemi erkölcsre.⁸ A közízlés szerint durvának ható illetlenségekre vonatkozó nyelvi és viselkedési normák tartalma azonban korántsem tekinthe-

⁶ A magyar folklórtextológia ideológiai-politikai szempontú feldolgozását nagyon fontos és régóta időszerű feladatnak tartom, melynek ez idáig csak bizonyos jelenségeire koncentrált a tudománytörténet. A legismertebb néprajztudományi példa a 20. századi politikai indíttatású cenzúra működésére Bakos József *Mátyusföldi gyermekjátékok* című kötetének 1953-as bezúzása, nacionalizmus vádjá alapján (Bakos 1953, az ügyről bővebben: Kósa 1989: 27; Tompos 2016. A kötetet elítélő fegyelmi bizottság határozatában foglaltak alapján rendezték meg 1953. november 7-én a néprajztudomány elvi kérdéseit tisztázó akadémiai vitát. A határozatot lásd: n. n. 1953; a vitáról szóló beszámoló: n. n. 1954).

⁷ A *delfinológia* Szörényi László által az 1980-as években a politikai textológiára bevezetett és azóta széles körben elterjedt fogalom, amely az irodalmi szövegcsontkítások (*delfinek*) kritikai tanulmányozásának megnevezésére használatos, így a *delfinárium* sem a vízi emlőslátokra utal, hanem a valamely szempontból „megtisztított” szövegek gyűjteményét jelenti. E kifejezések arra az eredetileg erkölcsi cenzúrát képviselő szövegkiadási eljárásra utalnak, amellyel *ad usum Delphini*, azaz a trónörökös (XIV. Lajos király fia, Dauphin/Delphinus) használatára szánt antik klasszikusokból kihagyták a szeméremértőnek és ízléstelennek minősített részeket. Szörényi 2010.

⁸ *Illetlenség*: Czuczor–Fogarasi III. 1865: 67; Ért. Sz. III. 1965: 468. *Szeméremtelen*: Czuczor–Fogarasi V. 1870: 1218. Ért. Sz. VI. 1966: 177.

tő állandónak.⁹ Kulturálisan meghatározott, történetileg és társadalmilag, sőt olykor egyénileg is változik annak a megítélése, hogy bizonyos jelenségek és szavak helyénvalónak vagy éppen a kulturált köznyelvben nem kívánatosnak minősülnek.¹⁰ A testi szerelemre, az emberi szervezet biológiai folyamataira, különösen az altesti működésére vonatkozó nyelvi tabuk (jelentős hangsúlyeltolódások ellenére is) valamennyi civilizált emberi közösségben jelen vannak. A néprajztudomány és a folklorisztika csak a maga elit, értelmiségi erkölcsi szűrőjén keresztül képes szemlélni a népi kultúrát, amely póriás és illetlen megnyilatkozásainak sokáig (bizonyos értelemben soha) nem tulajdonított értéket, tehát az illendőség és a közérkölc felfogható a népköltési szövegtáron statikus cenzu-

⁹ A verbális kommunikációval foglalkozó kutatások számos ága vizsgálja a nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatását, a nyelvészokásokat, a nyelvi udvariasság és a nyelvi benyomáskeltés különböző aspektusait. A kommunikáció-elmélet, a narratológia, a szociálpszichológia, a szociolingvisztika, az antropológiai nyelvészet/ etnolingvisztika egyaránt hasznos szempontokkal járulhat a szövegfolklorisztikai vizsgálódásokhoz. (Pléh–Síkklai–Terestyéni 1997, Keszeg 2018: 21–66). A folklorban megnyilvánuló nyelvi agresszió és a nyelvi tabuk történeti folklorisztikai és filológiai vizsgálatához különösen a diszkurzív-elmélet, a beszédaktus-elmélet, a kánonelmélet és a történeti szociopragmatika problémafelvetései lehetnek igen hasznosak. Pl. Hymes 1974, 1997; Austin 1990; Rohonyi 2001; Kádár–Culpeper 2010.

¹⁰ A kultúrákhoz kötött társadalmi tabuk klasszikus szociálintropológiai leírása: Radcliff-Brown 1939, a szexualitással kapcsolatos európai tilalomrendszerek fejlődéséről: Klaniczay 1981. Kovács Ágnes több példát is említett arra vonatkozólag, hogy magyar mesélők gyermekekből és fiatalokból álló hallgatóság előtt máshogyan meséltek, mint felnőttek között: Kovács 1961: 437–438. A szeméremérzet viszonylagossága a cigány mesemondók példáján is jól megragadható. Vekerdi József szerint feltűnő sajátosság, hogy a cigányok a sikamlós és trágár történeteket asszonyok és gyermekek jelenlétében is szívesen mesélnek (Vekerdi 1974: 90). Az 1936-os születésű arlóri cigány mesélő, Csipkés Vilmos állandó formulaként használt meséiben olyan trágár kifejezéseket, amelyeket ő maga hagyományosnak tekintett. Mesemondásáról mozgókép-felvétel is készült, melyet a helyi televízió sugározott a kétezres évek elején. Az általa természetesnek vélt, a nagyközönség számára azonban durvának ható mesei nyelvezet miatt meseszövegei negatív fogadtatásban részesültek. E kudarcnak érzékelhető hatása volt mesemondói gyakorlatára, ugyanis szóhasználatát és típusválasztását is befolyásolta a későbbiekben az a felismerés, hogy a szélesebb társadalom elvárása az, hogy gyerekközönség előtt máshogyan kell mesélni, mint ahogyan azt ő tanulta. (Lásd a *Csipkés Vilmos meséinek nyelvezete c.* fejezetet: Klitsie–Varga 2021. Köszönöm a szerzőknek és a sorozatszerkesztőnek, hogy a kéziratot még annak megjelenése előtt a rendelkezésemre bocsátották). Banó István pedig rozsályi mesék kapcsán figyelt fel arra, hogy pusztán a gyűjtés technikai kivitelezése (hangrögzítés) miatt a meseszövegek szalonképesebbé váltak: „Bizonyos jelek: a pisilésre stb. való tréfás utalások, egy-egy trágár káromkodás stb. elmaradása azonban arra utal, mintha a mesélők szegénylősebbek lennének a mikrofon előtt.” Banó 1982: 244.

rális vetületeként.¹¹ Ortutay Gyula 1935-ben részben önkritikus módon a magyar néprajzi szakirodalom szemérmességére világított rá a jellemző, sematikus lakodalom-leírások kapcsán, amelyek alaphibájaként jelölte meg, hogy a magyar parasztság szerelmi és szexuális életének vizsgálatát teljesen figyelmen kívül hagyták.¹² A szerelem és az erotika témája a magyar néprajztudományban csak évtizedekkel később, a nyugati világban a szexualitáshoz kapcsolódó tabuk egy részét ledöntő szexuális forradalom lezajlása után, az 1980-as években vált reflektálttá, a testi és a lelki szerelem, illetve a szerelmi szimbolika kutatásának valóságos divatját hozva magával.¹³ A szövegfolklorisztika a 20. század utolsó harmadáig ugyancsak mérsékelt érdeklődést mutatott a kérdéskör iránt. A nyelvi tabukat sértő, a testi működést megjelenítő obszcén és trágár folklórszövegek többnyire a folklorisztika látómezején kívül estek, nem csupán néhány variáns, de teljes szövegtípusok és műfajok is hosszú időre kívül rekedtek a tudomány érdeklődési köréből. A *vérbő* magyar népi epika egyik úttörő kutatója, Nagy Olga megállapítása szerint: „Az erotika mindig része volt a népi prózának. Még akkor is, ha a gyűjtők szemérmességéből nem gyűjtötték; vagy maguk a mesemondók ugyancsak szemérmességéből el se mondták ezeket.” (Nagy 1983: 13). Az olvasónak ritkán jut eszébe, hogy egy népköltési gyűjteményben azt keresse, ami abból hiányzik,

¹¹ A kérdés kánonelméleti körülhatárolása szempontjából (milyen szövegek rekesztődnek ki a megőrzendőnek és mértékadónak tekintett magyar népköltési szövegtárhelyről) figyelemre méltó az a jelentéstársítás, amellyel többek között a már említett szótáralkotók is éltek, amikor az illeltenséget a faragatlan, nyers póriassággal, a trágárságot pedig a népdalokkal és mesékkel hozták összefüggésbe (Czuczor–Fogarasi III. 1865: 67; VI. 1874: 464. és Ért. Sz. III. 1965: 468). A cenzúra műveletének kanonizációs működéséről lásd pl. Assmann–Assmann 2001.

¹² Ortutay 1935. Ezt az adósságot igyekezett törleszteni Vajda Mária a balmazújvárosi, Balázs Lajos pedig a csikszentdomokosi parasztság szerelmi életéről és a nemi erkölcsről írott műveikkel: Vajda 1988; Balázs 2010.

¹³ Az American Folklore Society 1960 decemberi szimpóziumának fő témája az obszcén folklór volt (az előadások nyomtatásban is megjelentek „*Symposium on Obscenity in Folklore*” *Journal of American Folklore* 1962, 75. kötet 297. szám). A magyar nyelvterületen Nagy Olga széki gyűjtése és Bernáth Béla sok vitát kiváltó virágnyelv-elemzései látványos fordulatot hoztak e téren (Nagy 1976, Bernáth 1981, 1986). Fontos mérföldkő volt az MTA Néprajzi Kutatócsoportja által szervezett konferencia (*Erősz a folklórban*, 1982), melynek anyaga két kötetben és egy ezekből válogatott újrakiadásban is megjelent (Hoppál–Szepes 1987a, 1987b, 2001), majd a szolnoki Damjanich János Múzeum szentelt kiállítást és konferenciát e témának (*Erotika a népi kultúrában*, 2003), utóbbinak előadásai a múzeum évkönyvében is megjelentek (Benedek et al. 2004).

ami a gyűjtő vagy az adatközlő szeméremérzete miatt nem került rögzítésre, vagy esetleg aminek a közléséhez a kiadó nem járult hozzá, noha nem érdektelen abból a szempontból végiggondolni a népköltési gyűjtéseket, hogy milyen textológiai megfontolások húzódnak a „megszűrt” és „megtisztított” szövegek közlése mögött azaz milyen cenzurális műveletek alapján formálódik egy közösség önmagáról alkotott képe.

A szóbeli, népi kultúra kényesebb elemeinek az elit kulturális közegbe való beillesztése és a megjelenítés mikéntje egyáltalán nem magától értetődő vagy problémáktól mentes folyamat. A lehetőségeket és az elvárásokat a még vállalható normasértéseken keresztül lehet csak egymáshoz igazítani és közös nevezőre hozni. A magyar folklórszöveg-átírás is saját hagyománnyal rendelkezik, melynek megismerése segítségével körvonalazható az, hogy hogyan működtek a kutatói előítéletek és a különböző módon megvalósított szövegalkotási eljárások a folklorra vonatkozó tudásunkat tekintve milyen textológiai következményekkel járnak.

Az illetlen szövegek közlésével kapcsolatban filológiai szempontból hasznos distinkciókat tehetünk. Egyrészt látható különbség van a népköltési szöveggyűjtés és publikálás elvei és a szöveggondozási eljárások megvalósulásai között. Míg a lejegyzés, a dokumentálás csak korlátozott nyilvánosság számára teszi elérhetővé a folklóralkotásokat, ennek során általánosságban a szakmai szempontok erősebben dominálnak, a szövegek közlése révén a nagyközönség számára is hozzáférhetővé válnak az eredetileg kis létszámú hallgatóság előtt, szóban elhangzó alkotások, így érthető, hogy a szövegpublikációt meghatározó elvek soha nem voltak egymással teljesen azonosak, az utóbbiak mindig sokkal szigorúbb megítélés alá estek.¹⁴ Másrészt hasznos megkülönböztetni egymástól a szóhasználatában és a teljes tartalmában durva szövegek közölhetőségét, ugyanis ezek kezelésére különböző szöveggondozói eljárásokat dolgoztak ki a gyűjtők. Az illetlen szavak publikálása esetében a gyűjtők-kiadók gyakran azt a megoldást választották, hogy a nyomtatásban sértőnek ható részeket kipontozással jelölték vagy kevésbé durvának ható kifejezéssel helyettesítették, az ekképpen eufemizált szöveghelyek pedig ily módon közölhetőekké váltak. A tematikailag vállalhatatlannak minősített szövegeket és epizódokat azonban egyszerűen kihagyták a gyűjtésekből. Kazin-

¹⁴ Az editált mesék hitelességéről lásd Kovács 1961. A népszerűsítő népmeseszöveg-átírás és a tudományosság összehajthatóságának kérdéséről: Dömötör 1963.

czy Gábor Gaal György kéziratos mesegyűjteményének közreadása során az 1850-es évek második felében Toldy Ferencnek számolt be az általa végrehajtott szöveg módosításokról, kitérve a *frivol* szóhasználatú és tartalmú mesékre, melyeket a kor erkölcsi mércéje által szabott keretek között átírva, illetve a módosíthatatlan részeket kihagyva hozott nyilvánosságra.¹⁵ A 18 éves Arany László erkölcsi-esztétikai szűrőjén a *ringyó*, a *kurva*, a *szar* és a *gatya* szavak akadtak fenn, legalábbis az általa 1862-ben közzétett *Eredeti népmesék* című mesegyűjteményben e szavak csak kipontozva jelentek meg.¹⁶ Barabás Sándor bölöni unitárius nagybirtokos ugyanebben az évben kelt levelében erdővidéki mesegyűjtéséről viszont egészében úgy nyilatkozott, hogy azok kinyomtathatóságát csak bajosan tudja elképzelni.¹⁷

A dolgozatban amellet szeretnék érvelni, hogy a sikamlós, kétértelmű, *frivol*, *obszcén*, *trágár*, *pornográf*, *vaskos*, *pajzán*, *durva*, *mocskos*,

¹⁵ „Némely frivolabb kifejezést meg kelle lágyítanom [...] Te talán azt is sokalni fogod ami megmarad. Ne feledd, hogy kocsis élcze.” Kazinczy Gábor Toldy Ferencnek, Bánfalva, 1857. január 24. Lelőhely MTA KIK Kt. M. Irod. 4-r 74. 154. sz. Levelében Kazinczy a következő, a mesekéziratokban szereplő durvább kifejezésekre utalt, melyeket a szövegtől való távolítás során szépítve közölt: „a szeretőm *segge* partja” (nyomatásban megjelent: „szerezőmnek az *alfele* partja”); „*te szajha*, *te kurva* mindjárt agyonverlek” (nyomatásban: „*te semmirekellő*, mindjárt agyonverlek.”) [Kiemelések tőlem D. M.] Gaal 1857: I. 123, 131. Gaal György gyűjteményének mesekézirataiból kihagyott terjedelmesebb szövegrészekről lásd Domokos 2005, 2015: 76.

¹⁶ „[...] fonnyadt kórót is lehet a szép virág helyére, szép pohárba tenni, csúnya *r...óra* is rá lehet a szép menyasszony ruháját adni [...]”; „No te kutya, hol van az a *k.... anyád?*”; „Igen biz a sz...t!”; Eddig volt, meddig volt, Kelemennek kedve volt, A *g....* tele volt, Edd meg a mi benne volt.” (Domokos–Gulyás 2018: 251, 279, 375, 427. Kiemelések: D. M.) Itt szeretnék utalni arra, hogy Arany János Arisztophanész drámáinak fordítása során azt a megoldást választotta a trágár szavak visszaadására, hogy a köznyelvben nem használatos tájszavakkal, ún. *népi eufemizmusokkal* tompította életüket. Erre vonatkozóan lásd Bolonyai Gábor megjegyzését: Arany 2019: 478. Viszonyításként említem, hogy a Kisfaludy Társaság 1860-ban egy bizottságot állított fel Shakespeare drámáinak magyar fordítása ügyében. Az Arany János által szerkesztett bizottsági jelentés külön kitért a sikamlós és *obszcén* szövegek fordíthatóságára: „teljes Shakespeareat akarunk vagy megcsonkított, hézagos, castralt kiadást.” A bizottság ajánlása egyébként az volt, hogy csonkítás nélkül, de a kényes szövegrészeket *szelidebben* fordítva kell visszaadni (Arany 1860: 142).

¹⁷ „[...] fonokba mondani szokott meséim olyanok vannak, a millyeneket én könyvbe nyomtatva lenni bajosan hiszek– úgy talányok is gyűjtőbe [!] – mind a népszájából– csak egy kár: hogy a legélzesebbek mind obsenumok [...]” Barabás Sándor Kriza Jánoshoz, Bölön, 1862. április 24. Közli: Szakál 2012: 90–91.

disznó stb. jelzőkkel ellátott szövegek többnyire láthatatlanok a néprajzi gyűjtésekben, melynek ismeretelméleti és filológiai okai is vannak. A több szinten zajló információvesztésben az adatközlő, a gyűjtő és a szöveget közlétező kiadó is cenzori szerepet játszik, mely a következő módokon mehet végbe: 1. az illetlenségeket maguk az adatközlők hallgatják el (öncenzúra) vagy 2. ha a gyűjtőnek lehetősége is adódik megismerni ilyen jellegű megnyilatkozásokat, azokat nem tekinti rögzítendő értéknek (gyűjtői cenzúra) 3. ha mégis bekerülnek ilyen jellegű típusok és szövegvariánsok a gyűjtőfüzetbe nem biztos, hogy a gyűjtő publikál(hat)ja (gyűjtői öncenzúra vagy kiadói cenzúra) 4. amennyiben végül mégis eljutnak e kényesebb alkotások a publikálásig, akkor csonkítva, kipontozva jelennek meg 5. gyakran az inkriminált szövegrészek megszépítése a helyettesítéssel, más kifejezések és szövegrészek beillesztésével, azaz átírással valósul meg (szövegalkatás).

Arra a kérdésre, hogy a pajzán és trágár gyűjtésekre vonatkozó szövegmodosítások miért működnek rejtve, az említett okokon (a gyűjtők, szövegközlők és kiadók *ab ovo* szeméreméretén) kívül is többféle magyarázatot adhatunk. Egyrészt nem csak a téma, de az arról való beszéd is tabukba ütközik, hiszen magának a tárgynak már a felidézése is bizonyos nyelvi normák megsértésével jár (elég, ha a test működésével kapcsolatos folyamatok és produktumok leírására használatos kifejezésekre gondolunk, melyek vagy elvontan tudományosak vagy vaskosan szókimondók).¹⁸ Másrészt úgy gondolom, hogy a gyűjtők többé-kevésbé azzal az előfeltevéssel élnek, hogy természetesen meg tudják ítélni azt, hogy a saját kultúrájukon belül mit jelent az illendőség és az illetlen tartalmú szöveg, melynek közlése különös körültekintést igényel. Ugyanakkor az, hogy mit minősítünk használhatónak, vállalhatónak, közölhetőnek, illendőnek, vagy, hogy mi a trágár és ezért közölhetetlen, mint fentebb már említettük, relatív, hiszen társadalmilag és kulturálisan meghatározott, időben pedig változó. (Jogosan vethető fel tehát az a kérdés, hogy egy másik kultúra dokumentálása során milyen szempontból lehet érvényes az olyan cenzurális gyakorlat, amelyet változó tartalmú kategóriák alapján érvényesítenek.) Ezt a történeti változást a folklorisztika önreflexióin, az illó-illetlen szövegek elhatárolására és a megőrzendőnek tekintett szöve-

¹⁸ A nyelvi tabukról, különösen a testi funkciókkal összefüggő nyelvezetről lásd pl. Allan–Burridge 2006: 144–174.

gek kiválasztására vonatkozó kommentárokon (kanonizáció) keresztül szeretném a következőkben áttekinteni. Mivel a folklórszövegek átírásának hagyománya a népmeséken kimondottan jól tanulmányozható, tekintettel a műfaji (terjedelmes prózaepika) és szociokulturális jellemzőire (a 20. századi nyomtatott írásbeliségben elsősorban gyermekek szocializációjára használatos), példáim többsége is a prózaepika gyűjtésére és közlésére vonatkoznak, noha az erotikus tartalom, illetve a vulgáris és obszcén stílus más folklórműfajokban is jelen van.¹⁹

Az illetlen (szeméremsértő) folklórszövegek közölhetőségére vonatkozó reflexiók

A magyar folklorisztika történetében viszonylag kevés konkrét reflexió vonatkozik a folklórszövegek közölhetőségét meghatározó tényezőkre, bár világos, hogy a tudományos, szakmai megalapozottságú elvárások mellett technikai, irodalomesztétikai, ideológiai és erkölcsi-etikai szempontokkal is számolni kell, mint amelyek befolyásolják a szövegjegyzések és szövegkiadások textológiáját. Mindezek közül talán a köz erkölcsi érzékének védelme érdekében, többnyire ösztönösen szelektálással, eufemizálással (kihagyással, csonkítással, átírással) létrehozott szöveg-

¹⁹ A 2004-ig érvényben lévő nemzetközi mesetípus-katalógusban több olyan típus is szerepel, melyeknek még a cselekményváza is illetlennek minősült, ugyanis a típusok beazonosításához elengedhetetlen szüzséleírás helyett ezekben az esetekben pusztán az *obscene* szóval utaltak a katalógus összeállítói a kényes tartalomra. (Pl. az AaTh 1470*, AaTh 1580* és az AaTh 1726*-típusok esetében. Aarne–Thompson 1987: 431, 457, 487.) Az új katalógus revideált cselekményleírásairól: Uther I. 2004: 12. A vulgáris beszédmód a mulattató daloktól a ráolvasásokon keresztül a csúfolókéig szinte bármelyik műfajban kimutatható. Különösen a farsangi és a lakodalmi szokásköltészetben találunk számos példát arra, hogy a gyűjtői öncenzúra miatt nem kerültek nyilvánosság elé egyébként értékes folklórgyűjtések. Gönczi Ferenc például a göcseji lakodalmi kurjantások (táncszók), Vakarc Kálmán pedig a szentgotthárdi tuskóhúzás kapcsán említett nyomdafestéket nem tűrő, sikamlós, pajkos beszédmódot: „A gyűjteményemben levők közül sokat, sikamlós és triviális voltak miatt, nyilvánosság elé nem lehet bocsátani.” (Gönczi 1900: 131); „Sokszor pajkos és sikamlós szólásmódok és nyomdafestéket nem tűrő, alantas kifejezések tarkítják a beszédet” (Vakarc 1933: 147). Ujváry Zoltán a temetésparódiák leírásakor rámutatott arra, hogy az illetlenségnek nem csak verbális szintjei léteznek, a szavakon túl gesztusokban is megnyilvánulhatnak trágárságok, lásd pl. a falloszmutatás szokását a temetést parodizáló halottas játékokban, amelyekre a lakodalom, a farsang, illetve egyéb társas összejövetelek alkalmával került sor (Ujváry 1978, 2001: 230).

alakítás gyakorlata a legkevésbé adatolt. Éppen ezért az illetlennek minősített és emiatt közölhetetlen szövegekre vonatkozó valamennyi gyűjtői észrevételt, minden fennmaradt utalást és apró adatot értékesnek tekintek. Ezekből áll össze ugyanis az a történet, ahogyan az értelmiség kirekesztette érdeklődési köréből a népi kultúra általa erkölcstelennek és illetlennek értékelt megnyilvánulásait, majd ismét felfedezve kezdte azokat szűrve-válogatva, de mégiscsak befogadni.

A közköltészeti-népköltészeti hagyományok iránti érdeklődés 18. század végi kezdeteitől fogva maradtak fenn olyan utalások, amelyek az illetlen szövegekkel kapcsolatos textológiai elgondolásokra és önkorlátozó gyakorlatokra vonatkoznak. Az alábbiakban ezekből a történeti szöveg-folklorisztika, a gyűjtési módszertan és az erkölcstörténet metszéspontjában álló, a színhagyományozó népi kultúra értékes és értéktelen elemeinek a megkülönböztetésére és kiválogatására építő forrásokból szeretnék válogatást nyújtani. Az első magyar nyelvű időszaki kiadvány, a pozsonyi *Magyar Hírmondó* hasábjain jelent meg 1782. január 16-án Rát Mátyás közleményébe illesztve Révai Miklós gyűjtési felhívása, melyben a szerző „a közönséges, tréfás, enyelgő, szerelmes énekek” kapcsán a *motskos* és *fertelmes* szövegekről szólva megjegyezte, hogy azokat erkölcsvédelmi okokból a tervezett gyűjteményéből kihagyni szándékozik. A népi kultúrának alapvetően kettős, egymással ellentétes interpretációs hagyománya van: az ősinek, természetesnek, romlatlannak tekintett, értékként tételezett nyelvi és kulturális megnyilatkozások mellett az elit képviselői mindig számoltak a nyers, „mosdatlan”, ezért megtisztításra és nemesítésre szoruló póriás regiszter jelenlétével:

„A szerelmesekből, ha mi szépet foglalnak magokban, meg-tarthatjuk, mivel többire érzékenyebbek, és mindenkor ki-ható tűzzel, s egyszerűs-mind édességgel is inkább kedveltetik magokat; *a motskosát* és *fertelmesét minden bizonynyal el-hagyjuk, hogy botránkozást ne szerezzünk az ártatlan erköltsökben.*” ([Rát–Révai] 1782: 36–37. Kiemelés D. M.)

A magyar népköltési gyűjtőtevékenységet irányító egyik első központi intézmény a Kisfaludy Társaság volt, mely a 19. század végéig meghatározó módon koordinálta a hazai folklórgyűjtéseket. Mint ismeretes, az első magyar népköltési antológia a társaság égisze alatt kiadott, Erdélyi Já-

nos által szerkesztett *Népdalok és mondák* című gyűjtemény volt (Erdélyi 1846–1848). A szerkesztő a kiadványban nem a saját maga által rögzített szövegeket közölte, hanem a mások által különböző szempontok szerint létrehozott gyűjtéseket fogta össze és rendezte kötetekbe. A társaság a korábbi gyakorlathoz híven gyűjtési felhívások útján igyekezett minél nagyobb körben, lehetőség szerint földrajzilag és műfajilag is széles keretekben folytatni a népköltési gyűjtőmunkát. Az addig már beérkezett szövegek heterogenitására való tekintettel a társaság 1844. július 6-án elhatározta, hogy a gyűjtés megvalósítására vonatkozóan részletes tájékoztatást bocsát a nagyközönség elé.²⁰ A tanulságos felhívásból egyetlen szempontot szeretnék kiemelni, nevezetesen azt, hogy a társaság kifejezetten kérte a gyűjtőket a *kétértelmű* és a *sikamlós* történetek feljegyzésére:

„A' gyűjtők ne nézzenek arra: egészek-, vagy töredékesek az illy dalok, jók-e, nem-e: csak eredetiek legyenek, 's közvetlenül a' nép' szájából vettek; még a' sikamlóság és kétértelműek' közlésétől se tartózkodjanak, a' megbízandó szerkesztőség' dolga lévén a' mikép használásról intézkedni.” (n. n. 1846: 53. Kiemelés D. M.).

E felhívás nem csak azért érdekes, mert dokumentálja, hogy a népköltési antológia létrehozói milyen lépéseket tettek az általuk hitelesnek tekintett folklórszövegek gyűjtésének irányába, hanem azért is, mert a tájékoztató szövegből az is kiolvasható, hogy érzékelték és reflektáltak arra az ellentmondásra, ami a szövegek *gyűjtése* és azok *közreadhatósága* közt feszül. Noha a társaság irodalomesztétikai publikációs elvei nem engedték a stilisztikailag vagy szerkezetileg nem tökéletes alkotások közlését (ahogyan a korábban már közölt típusokba tartozó variánsokét sem), a felhívásra érkezett és kéziratban maradt lejegyzések között számos ilyen, köztük illetlen tartalmú népköltési szöveget találunk. Ezt bizonyítja többek között a székelyudvarhelyi újságíró, Jakab Miklós esete is, aki 1902 őszén népköltési gyűjtés megvalósítása érdekében anyagi támogatásért folyamodott a Kisfaludy Társasághoz.²¹ 1903. október 31-én nyújtotta be

²⁰ A *Népdalok és mondák* keletkezésének történetéről lásd Domokos 2015: 29–42.

²¹ Jakab Miklós mesegyűjtése Sebestyén Gyula halála után a Néprajzi Múzeum adattárába került, ahol ma is található (EA 3631 *Székely népmese gyűjtemény*). Jakab mesegyűjtéséről lásd Olosz 2014: 32–38.

a társaságnak 199 lap terjedelmű mese- és mondagyűjteményét, illetve a gyűjtésre vonatkozó jelentését, de még ezt megelőzően kérdéssel fordult feltehetőleg a társaság akkori titkárához, Vargha Gyulához, hogy eligazítást kapjon gyűjtésének egy terjedelmes, ám meglehetősen problematikus részével kapcsolatban. Mivel a levél tudomásom szerint ez idáig nyomtatásban nem jelent meg, teljes terjedelmében közlöm:

„Mélyen Tisztelt Méltóságos Uram,

Engedjen meg az alkalmatlanságért, melyet levelemmel okozok, de miután a »Kisfaludi Társaság« részére eszközült [sic!] mesegyűjtésem sokkal jobb eredménnyel járt, mint magam is reméltem s nem egész egy hónap alatt vagy 10 nyomtatott ívnyi eredeti székely mesém gyűlt, *nem tudom, vajon az ide alázatos tisztelettel bemelélékelt s végén kissé talán nagyon póriás mese, nem olyan-e, melyet a gyűjteményből ki kell hagyni. Mert ha enyire póriás, vagy őszintén szólva disznó mesék is jók, akkor vagy három nyomtatott ívnyi anyagom van ilyenekre is.*

A gyűjteménnyel már a legközelebbi napokban talán szerdán vagy csütörtökön, a mint letisztázásukkal készen leszek személyesen utazom fel s akkor Méltóságod kegyes szóbeli válaszáért esedezem.

Méltóságodnak legalázatosabb szolgálja:

Jakab Miklós

Székelyudvarhely Árpád utca 1 sz.”²²

Azt, hogy mi volt a titkár személyes válasza a kérdéses *póriás, disznó* mesék alkalmasságára nézve, kikövetkeztethetjük Jakabnak az 1903-ban végzett gyűjtőmunkájáról szóló jelentéséből, melyben arra utalt, hogy a gyűjtemény „csaknem felerészét nem használhatta.”²³ A jelentés implikációja tehát az, hogy a századforduló környékén lejegyzett háromívnyi terjedelmű illetlen tartalmú gyűjtemény a korábban megfogalma-

²² Jakab Miklós keltezetlen levele a Kisfaludy Társasághoz. (Jelzete: EA 3631: 189–190. A kurzív kiemelés: D. M. Jakab Miklós gyűjtésére Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is nagyon köszönök. Az eredeti levelet az Etnológiai Adattár költözése miatt nem volt módon megtekinteni, a levél másolatát Olosz Katalin bocsátotta rendelkezésemre, melyet az ő átírásában és engedélyével közlök.)

²³ Jakab Miklós jelentése a Kisfaludy Társaságnak mesegyűjtő munkájáról. Budapest, 1903. október 31. (Jelzete: EA 3631: 197.)

zott elvek ellenére nem keltette fel a társaság érdeklődését. Ugyanakkor az idézett 1844-es felhívás és Jakab Miklós esete arra hívja fel a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy a nép *művészeti* megnyilvánulásaként felfogott népköltészet koncepciójába alapvetően nem illeszkedtek a tematikailag és stilisztikailag illetlen alkotások, sikamlós folklórszöveget tartalmazó meseszöveg-lejegyzésekkel a folklorisztika intézményesülését megelőzőleg is számolhatunk. A hosszú 19. század során keletkezett mesegyűjtésekről általánosságban is megállapíthatjuk, hogy bár sok esetben minősültek rögzítésre érdemesnek a vaskosabb szövegek is, kiadhatóságuknak a közerkölcsön alapuló szöveggondozói gyakorlat komoly gátját képezte. E konfliktust a szövegeket vagy egyes szövegrészeket érintő kirekesztéssel (szelektálás, csonkolás, elhagyás) vagy pedig helyettesítéssel (szépítés, elhomályosítás) vélték a kiadók feloldhatóknak. A modern szemléletű néprajzi gyűjtés egyik úttörőjéről, Kálmány Lajos katolikus papról számos anekdota maradt fenn, többek között az is, ami szerint éppen sikamlós szövegek gyűjtése miatt vádolták be őt a püspöknél.²⁴ Munkáiban több utalást is találunk arra vonatkozólag, hogy mit gondolt a gyűjtött népköltési szövegek használhatóságáról és publikálhatóságáról. A prózafolklór-kutatások sorában módszertanilag kiemelkedő jelentőségű az egyházaskéri mesélő, Borbély Mihály repertoárját közreadó munkája mely később az egyéniségekutató iskola számára is hivatkozási alappá vált. A gyűjtő a kötet elé írt bevezetőjében a kényes szövegeket leírhatatlannak és használhatatlannak tekintette:

„Nyelvhagyományainkat gyűjtögetve, 1913. év január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egész héten keresztül újabb és újabb *használható* meséket mondani. [...] Ekkor már húsznál több hagyományt lejegyeztem tőle. [...] Más alkalommal, mikor folytattam a gyűjtést, *már több oly mese került a felszínre, melyet sikamlóságánál vagy drasztikusságánál fogva semmiképpen sem lehetett leírni*, de azért bő szüretje volt a hasz-

²⁴ „1880 végén már Törökbecsén van. Nem tud sokáig egy helyben maradni, szerencséjére az alföldi folklóre-nak, de nagy kárára magának. [...] Följelentették Kálmányt a püspöknek is, hogy mindenféle trágár verseket mondat a gyerekekkel s még le is írja a szemérmertlenségeket és cukrot ígér annak, a ki valami újat tud mondani. A püspök megszidta, a közigazgatási bizottság megintette s hányták-vetették egyik faluból a másikba.” Móra 1919: 95–96.

nálható meséknek. Így jött létre e gyűjtemény, mintegy két hét alatt [...]” (Kálmány [1914]: VI. Kiemelés: D. M.)

Kálmány *A napkeleti királfjű és a napnyugoti királléján* címen közölt mese²⁵ kapcsán több fontos textológiai észrevételt is tett. Egyrészt megállapította, hogy az ismert mesetípus problémás abból a szempontból, hogy a korábban magyar nyelven közölt változataiban eufemizáló szövegmodosítások (*simítások*) azonosíthatók, másrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy ez az eljárás (*a mesét típusából kisimítva* közölni) a szövegeket tudományos vizsgálatra alkalmatlanokká teszi:

„[Az említett mesetípus] már eddig is bajt okozott a magyar mesékben; mert a közlővel, vagy a mesemondóval igénybe vetette a simítót, mi által a mesét típusából kisimítva, használhatatlanná tette a mesevizsgálatra nézve; de a jövőben még több bajt fog okozni ez a mesetípus, ha meséink nagyrészét össze fogjuk gyűjteni. Hogy a jövőben tartózkodjék mindenki a simítástól, idejegyzem, hogy ma már – mikor a mesék típus szerint vannak ismertetve s annyi mesét ismerünk – simítani, hogy észre ne vegyék, bajos és háládatlan munka [...]” (Kálmány [1914]: 178–179).

Kálmány az általa helytelenített publikációs gyakorlatra példaként hozott fel egy székely és egy palóc meseszöveg-közlést, melyeket a típus *ronts* (rontott, roncs) változatainak tekintett. A Kriza János gyűjteményéből való *A táltos királyleány* címen kiadott szövegről azt feltételezte, hogy közlője a mesében előforduló szexuális együttléteket a lejegyzésből kihagyta és ezzel végeredményben egy zavaros változatot hozott létre (Arany–Gyulai 1882: 339–342; Kálmány [1914]: 179). A másik inkriminált, palóc variánst Nagy János jegyezte le 1903 decemberében Hörscikné Szabó Julcsa parasztasszonytól (*A királyficzigánylegény* Berze Nagy 1907: 376–379). E mese kapcsán Kálmány felhívta a figyelmet

²⁵ Kálmány [1914]: 109–112. 17. sz. ATU 900 *King Thrushbeard/A kevély királykisasszony*. A típus első ismert változata Basile 17. századi nápolyi gyűjteményében található. (Negyedik nap tizedik meséje: *A megnyirbált kevélység*. A cselekmény központi epizódja az, ahogyan a kertésznek öltözött királyfi bejut a kevély Cenziella hálószobájába. Basile 2014: 412–418.)

arra a körülményre, hogy a variánst egy férfi gyűjtő egy női adatközlőtől jegyezte le, erre vonatkozóan pedig egy igen érdekes megfigyelést tett a népköltési szövegek gyűjthetőségének nemi meghatározottságáról:

„[...] sajnáljuk, hogy a gyűjtő [*A királyficzigánylegény* című mesét – D. M.] nőtől jegyezte le, mert a magyarban párját mutatni nem tudunk. *Nő, a sikamlós helyeket*, ha van még benne szeméremzert, elmondani a mesegyűjtő kedvéért nem fogja.”²⁶

Noha Kálmány Lajos elítélte a csonkolást és az átírással való elhomályosítást mint népköltési-szövegalkotási eljárásokat, gyűjtéséből ő maga is kihagyta a problémásabb szöveghelyeket. Erre utal az, hogy a fent említett meséjének főszövegben közölt variánsában nem szerepel a testi szerelemre való utalás. Ugyanakkor egy sajátos módszertani javaslattal élt az illendőség és a szöveghűség elveinek folklorisztikai szöveggözlésekben való összeegyeztethetőségére vonatkozóan. Azt ajánlotta, hogy az erkölcsileg kényesebb, sikamlós meseszövegeket/szöveghelyeket a jegyzetekben közöljék a gyűjtők szöveghűen, míg a főszövegben a széles olvasó-

²⁶ Kálmány [1914]: 178. (Kiemelés: D. M.). A kommunikációs gyakorlatban a szóbeliséghez és az írásbeliséghez eltérő kulturális szabályok tartoznak. Erre találunk példát Keszeg Vilmos magyarszovátai gyűjtéséről szóló beszámolójában, ami arról szól, hogy egy szomszéd családok részvételével zajlott esti beszélgetés során az egyébként közlékeny női adatközlő szégyellte hangosan elmondani a trágár szavakat is tartalmazó tréfás találós kérdés, helyette leírta ugyanazt a (cséplés és a nemi aktus analógiájára épülő) szöveget, amelyet kimondani nem akart (Keszeg 2008: 80). Nem kevésbé problematikus a gyűjtési szituációban a nemi szerepek fordított kiosztása sem. Olosz Katalin 1962 nyarán Magyargyerőmonostoron gyűjtött, visszaemlékezése szerint a faluban egyetlen mese-mondót talált, aki azonban csak olyan meséket tudott volna mesélni, amelyeket vasútépítő munkásként Maroshévíz környékén hallott székelyföldi munkatársaitól. A mesék rögzítésére végül nem került sor, mivel a mesélő elzárkózott attól, hogy a kizárólag férfitaraságban elhangzó, többnyire obszcén tartalmú, trágár szövegű trufákat a fiatal gyűjtőnek elmesélje (Olosz Katalin szíves közlése 2021 októberében. A magyargyerőmonostori gyűjtemény megjelent része: Olosz 1969). Hasonló mesélői öncenzúráról számolt be Nagy Olga is, aki a havadi Oszvást Sándortól több éves bizalmas barátságuk ellenére sem tudott erotikus tartalmú történeteket lejegyezni, az ilyen szövegek közlését a férfi arra hivatkozva tagadta meg, hogy azok „nem asszony fülinek valók»” (Nagy 1983: 13). Nagy Olga ugyanakkor számos olyan erotikus tréfát rögzített, melyek asszonyok között voltak nagyon kedveltek pl. Nagy 1983. A hallgatásról/elhallgatásról mint jelentésközvetítő kommunikációs stratégiáról: Keszeg 2018: 124–128, 2011: 63–65.

közönség érzékenységre való tekintettel megengedhetőnek tekintette a szépitést. Minderről a jegyzetekben nyújtott tájékoztatást:

„A 17. számú mesénk közlésére nekünk is meg kell jegyeznünk, hogy a 110. lap 15. sorában és a 111. lap 4. sorában a *hozzám* szó után, a kik a mesetípusokkal foglalkoznak, oda kell írniok a hálni szót a hűség kedvéért; a sor ilyen értelme különben is kivethető a meséből. Azt hiszem, ez a legjobb mód a sikamlós meséink közlésére nézve, ha az ily helyeket a jegyzetekben közöljük hűen; a jegyzeteket úgyis csak az olvassa végig, a ki a mesével nemcsak kedvtelésből foglalkozik.”²⁷

A harmincas évektől kezdve a néprajztudomány már arra is reflektált, hogy a népi kultúra erkölcsi érzéke és az illendőségről való gondolkodása nem azonos az értelmiség felfogásával és a kulturálnak tekintett közlésmóddal.²⁸ A folklórszöveg-közlés újabb állomását képviselik az ekkor megjelent gyűjtemények, melyek bár még magyarázkodva, de a korábbi gyakorlatnál már bátrabban közölnek erotikus és illetlen tartalmú szövegeket. Ortutay Gyula a *Nyíri és rétközi parasztmesék* című gyűjteményhez írott jegyzeteiben mentegetőzött, hogy a szövegközlésben a tanulmányozott és nem pedig a saját kultúrájának a szelleméhez alkalmazkodott:

„Mesekönyvünk összeállításában és a közlés módszerében természetesen a népi kultúra szelleméhez való minél hívebb alkalmazkodás, immanens beleélésre való törekvés vezetett. Ezért *nem lehetünk tekintettel semmi olyan aggodalomra, amely az eddigi mesegyűjtők kezét nem egyszer megbénította, vagy legalább kihagyásokra kényszerítette őket [...]* Parasztságunk felfogásmódjában a

²⁷ Kálmány [1914]: 179. (Az aláhúzással való kiemelés: D. M.) A szóban forgó, csonkolva közölt két (valójában azonos) mondat a főszövegben a következő formában szerepel: „Pézé nem adom [a komornyiknak majd a királylányt meggettett cipőt –D. M.], hanem gyűjőn lé estére hozzám!” Kálmány [1914]: 110–111.

²⁸ Ezt a gondolatot korábban az Ipolyi Arnold és Csaplár Benedek gyűjtőkörébe tartozó Debreczeni János is megfogalmazta: „A gyűjtésre nézve t. i. különösen megjegyzendő, hogy a szokásokat, népregéket, mondákat, népdalokat stb. a maguk egyszerűségében úgy, mint azokat az ember látja, hallja, kell összeírni. *Távol legyen, hogy azokat saját képzeletünk szerint kisallangozzuk; mert nem a mi, hanem a nép kedélyének és szellemvilágának tanulmányozása a cél [...]*” Debreczeni 1859: 351. (Kiemelés D. M.)

szemérem, tisztaság, illendőség fogalmaknak nem éppen azonos a jelentése azzal, amit a mi irodalmi és társasági köztudatunk szankcionált. Ennek a szankciónak a követeléseit tehát nem is alkalmazhattuk népmeséinkre” (Ortutay [1935]: 235).

Az illetlennek tekintett szavakat egyébként a 19. századból örökölt gyakorlat szerint Ortutay is kipontozva közölte a szövegkiadásban, de hogy mi az, amit eleve nem publikált, sajnos azt a kiadott gyűjtemény alapján önmagában nem tudjuk megítélni.

„Nem volt célunk »pornográfiákat« is gyűjteni, ezért fordultunk a híres három ponthoz, ahol az illendő, de sem az elmondott szöveget nem akartuk csonkítani, sem pedig jellemző és jelentős mesét hamis indoklású okokból elhagyni [...]”²⁹

Az azonban tény, hogy korábban közölhetetlen tematikájú folklór-szövegek is kezdtek ekkortól egyre nagyobb számban napvilágot látni.³⁰ A budapesti egyéniségkutató iskola világszerte leghíresebb képviselője Dégh Linda volt, aki a bagyi Pandur Pétertől 1940–1941-ben gyűjtött és közölt két kötetnyi népmesét. Dégh a publikált gyűjteményről úgy nyilatkozott, hogy az nem tartalmazza Pandur összes meséjét:

„[...] ami kimaradt, részben nyilvánosságra nem hozható, *erotikus tartalma miatt nem volt közölhető*, részben egészen silány, vagy ponyva, vagy kültelki íztelen történet [...] Éppen az *illetlen tartalmú mesék között van néhány igen értékes darab, melyeket nem közölhettem.*”³¹

A fenti nyilatkozat ismét arra irányítja a figyelmet, hogy a test biológiai működési folyamatait és a szexualitást a maguk nyers valóságá-

²⁹ Ortutay [1935]: 235. Néhány példa arra, hogy a gyűjtő publikációban mely szavakat tekintette szeméremérsétfőnek: „K...áknak”; „kapanyélf...ú”; „p...ája”. Ortutay [1935]: 55, 61, 65, 222. A kulturáltság szocialista reprezentációjáról lásd Ispán 2020: 123–138.

³⁰ Lásd például a 26. számú, egy 76 éves írástudatlan asszonytól származó narratívát, melynek egésze a lány és a női nemi szerv beszélgetésére épül. Ortutay [1935]: 222.

³¹ Dégh I. 1941: 97. (Itt jegyzem meg, hogy Ámi Lajos meséi közül a kiadói cenzúra miatt tizenkét obszcén mese nem jelent meg. Erdész I. 1968: 536.)

ban megfogalmazó folklórszövegek a már szaktudományos folklorisztikai szövegközlésekben sem mindig jelenhettek meg. A nyomtatott írásbeliség nyelvi-erkölcsi normái olyannyira erős tabut képviselnek, hogy a stilisztikailag vagy tematikailag problémásnak minősített folklóradaatok még akkor sem válhatnak láthatóvá, amikor azok egyébként már értéként tételeződnének a tudomány képviselői szemében. A szeméremérzet tehát az intézményesített folklorisztikai szöveggondozásban is erős cenzurális eljárásokhoz vezet, melynek nem csupán textológiai következményei vannak, de a néprajzi ismeretszerzést is akadályozza. Kovács Ágnes a 20. század közepéig megjelent népmesekiadványokról szóló egyik áttekintésében a szövegközlési elveket is érintette. Dolgozatában reflektált a szó szerint való folklór-szövegközlés problémájára, az illetlen szavak publikálásával kapcsolatban megengedő álláspontot képviselt, tekintettel arra, hogy azok a nép beszédmódjának természetes velejárói és emiatt nem hatnak illetlenül, azaz közölhetőek. A szeméremtelenségre épített szövegekkel kapcsolatban azonban már kategorikusan elutasító a véleménye:

„Nem kevésbé problematikus a szó szerint való közlés kérdése. Tudjuk, a meseszöveg távolról sem olyan állandó valami, mint nyomtatott mása [...] Mi történjék a tájszavakkal és „illetlen” kifejezésekkel? Nyugodtan a helyükön maradhatnak. Az előbbieket megmagyarázzuk lapalji vagy kötetvégi jegyzetekben, az utóbbiak a népi beszéd mindennapi, természetes velejárói, a maguk helyén nem hatnak szeméremtellenül, nincs okunk szégyenkezni miattuk. (Ilyesmire felépített mesét amúgy sem fogunk közölni.)” (Kovács 1948: 53. Kiemelések D. M.)

Az eddigiek alapján úgy tűnik, hogy a 20. század közepére jutott a magyar folklórtextológia arra az álláspontra, hogy az illetlen kifejezések szó szerinti közlése népköltési gyűjteményekben elfogadhatónak tekinthető, a szeméremértő tematikájú szövegek közlése viszont általánosságban még mindig tabunak számított. Nagy Olga úttörő munkát végzett az erotikus tartalmú elbeszélések, vagy ahogyan ő nevezte, a „népi erotikum” kutatása terén az 1950-es évektől kezdve. Több visszaemlékezése is arról tanúskodik azonban, hogy első gyűjtései során még nem figyelt fel a téma jelentőségére. Daniel (Dániel) Gergely széki mesemondó történeteit 1939

őszén például igen nagy felháborodással hallgatta, azt gondolva, hogy a mesélő gúnyolódik vele, hiszen a népmese iránti felfokozott stilisztikai-tematikai elvárásoknak az élő narráció nem felelt meg: „[Daniel Gergely–D. M.] majdnem minden meséje, hosszú, úgynevezett tündérmeséi hemzsegték a legpikánsabb, akkori felfogás szerint »pornográf« betétektől” (Nagy 1983: 15–16, Nagy 1994: 6), ezeket a meséket tehát a gyűjtő nem is jegyezte le. Nagy Olgát saját előítéleteinek legyőzéséhez a széki Győri Klára tréfás elbeszélései vezették, akitől 1958-tól kezdve számos olyan szöveget gyűjtött, amelyek a korábbi műfaji-stilisztikai kívánalmak alapján érdektelennek és közölhetetlennek minősültek volna. Mivel Nagy Olga a széki mesélő asszonyról egyéniségmonográfiát szándékozott közzétenni, az erotikus tartalmú elbeszéléseit is módszeresen gyűjtötte, melyek a *Széki népmesékből* a szerkesztői szempontok és a kiadói cenzúra miatt kimaradtak ugyan,³² a házasságtörés témája köré épülő elbeszélések közül azonban néhány megjelenhetett a szerző szándéka szerint a *népi stílus mélyebb és igazibb megértése* érdekében az idillmentes, olykor groteszk valóságot ábrázoló kötet, a *Paraszt dekameron* részeként³³ Vöö Gabriella 1969-ben publikált *Többet ésszel, mint erővel* című kötetét a közölt

³² Nagy 1976. A 750 darabot kitevő gyűjteményből csak 91, hagyományosnak tekintett szöveget közölt a gyűjtő, erről lásd Nagy 1983: 9. Arra vonatkozóan, hogy a cenzúra és a kiadói szándék hogyan avatkozik bele igen erőteljesen a folklorisztikai szövegközlés és szöveggondozás munkájába, az eddig említettek felül is számos példát hozhatnánk fel. Különösen a népszerűsítő- és ifjúsági kiadványok valamint a tudományos szövegközlések közti határ elmosódottsága és a két szempont összeegyeztetésére való törekvések miatt általában nem szövegű, hanem cenzúrázott szövegek kerülnek az olvasóközönség asztalára. Egyetlen példa a folklorista és a kiadó közti konfliktus textológiai következményeire egy 19. század végi udvarhelyszéki kéziratos népköltési gyűjtemény, melyet Olosz Katalin az 1970-es évek legelején rendezett sajtó alá. Kolumbán István gyűjtését Olosz tudományos kiadványnak szánt, a Kriterion könyvkiadó azonban népszerűsítő jellegű mesekönyvben gondolkodott, így hosszas huzavona után is csak hiányosan és átírva jelenhetett meg a gyűjtemény. (A kötetből ki kellett hagyni a kézirat negyven meséje és mondája közül tizenháromat, melyek az akkori, osztályharcos ideológiába nem kellőképpen illeszkedtek, töredékesek, rosszul szerkesztettek vagy nem népi eredetűek voltak. Szerencsére, ha a szövegek nem is, cselekményvázuk a jegyzetek között olvasható). Emellett az olvasói és a kiadói elvárásokra való tekintettel a publikálható szövegeket sem közölhette a sajtó alá rendező szóról szóra (szőrendi változtatásokat eszközölt, főlegesenek ítélt szavakat, mondatokat hagyott ki). Olosz 1972: 187.

³³ Lásd a *Csáljátok úton, útfelen* című fejezetet Nagy 1977: 225–268. A műfajilag és stilisztikailag is formabontó kötet összeállításáról a szerző ajánlása ad felvilágosítást 1977: 5–6. (Hasonmás kiadása 2002-ben jelent meg.) Az erotikus prózafolklorról összefoglalóan: Nagy 2001.

obszcén szövegek miatt még súlyos támadás érte (Vöő 1969, Nagy 1977: 224) a következő évtizedek azonban látványos fordulatot hoztak az erotikus folklór megítélése terén. A népről kialakított romantikus felfogást kezdő vaskosabb, tréfás szövegek közlése a 1980-as években nagyobb lendületet vett, többek között megjelent az *Újabb paraszt dekameron* (Nagy 1983: 9–10), Ujváry Zoltán gömöri palóc adomákat tett közzé,³⁴ Burány Béla pedig az 1960-as évektől gyarapodó gazdag vajdasági trufaanyagból közölt ezres nagyságrendben magyar nyelvű variánsokat.³⁵

A folklórszövegek közölhetőségére vonatkozó szemelvényeket áttekintve látható, hogy működött és ma is működik egy önkorlátozó mechanizmus a néprajzi szövegközlések hátterében, amelynek olykor még azok a szövegek is áldozatul esnek, amelyeket egyébként néprajzilag-folklorisztikailag értékesnek minősülnek. A fentiekből az is kiviláglik, hogy a valamely szempontból kényes népköltési műfaj, típus vagy szövegvariáns gyűjtésének már az elvi lehetőségét is jelentősen befolyásolja az adatközlő, illetve a dokumentáló erkölcsi felfogása. A szövegekhez való hozzáférést és a rögzítés megvalósíthatóságát meghatározó módon korlátozza a társadalmilag, történetileg és egyénileg is változó szeméremérzet, amelyet tovább komplikálnak az adott gyűjtési szituációban részt vevő szereplők egymáshoz fűződő, többszörösen összetett társadalmi viszonyai. Ezekén túlmenően a lejegyzett szövegek nagy nyilvánosság számára való közvetítését még további textológiai beavatkozások előzik meg. Különösen annak a fényében fontos a kiadói cenzúra jelenlétének tudatosítása, hogy a magyar népköltési szöveggyűjtések legnagyobb része egyszerre kíván népszerűsítő és tudományos igényeket is kielégíteni.

Az előzőekben a test működésével kapcsolatos folyamatok folklórszövegekben való megjeleníthetőségére (kiiktatására, elhomályosítására, átdolgozására) vonatkozó kritikai reakciókat igyekeztem áttekinteni vázlatosan a folklorisztikai érdeklődés kezdeteitől az 1990-es évekig. A követ-

³⁴ Ujváry 1986, 1988. A gyűjtő csak a nyomdafestéket elbíró szövegek közül válogatott és a publikált szövegeket is szépítve közölte pl. a genitáliák természetes megnevezését nem alkalmazta. A sikamlós történetek gyűjtéséről és közlési módjáról Ujváry 1986: 33–38.

³⁵ Burány 1984, 1988, 1990, 1997, 2002, 2007. Az erotikus folklór valorizációja összefüggésben áll azzal, hogy a klasszikus folklorisztikai műfajhierarchiába kezdtek bekerülni korábban érdektelennek tekintett műfajcsoportok (pl. igaztörténet, tréfás népi elbeszélések), melyekben a csoda helyett a valóság reális ábrázolása (beleértve a testi szerelmet is) válik hangsúlyossá.

kezőkben egy kiadatlan folklórgyűjtés segítségével konkrét példán keresztül szeretném bemutatni, hogy az illetlen szövegekkel szembeni szeméremérzet hogyan korlátozza a folklórra vonatkozó ismereteinket, egyúttal ráirányítva a figyelmet arra, hogy kvantitatív súlya van annak, hogy értékes gyűjtések maradtak láthatatlanok a népköltéssel szemben tételezett előzetes esztétikai és erkölcsi elvárások miatt.

Fél Edit és a kiadatlan „kocsi Dekameron”

Az 1930-as évek második felében, a magyar paraszti kultúra változásának vizsgálata során Fél Edit a társadalomra és a tárgykultúrára vonatkozó adatokon kívül szellemi hagyományokat is rögzített a Dunántúlon. A teljességre törekvő, az egyéniségkutató iskola alapműveit megelőzően a társadalmi beágyazottságot is érzékeltetni kívánó folklórlejegyzések, a hagyományos műfaji rendszerbe illeszkedő és azon kívüli szövegeket egyaránt tartalmaznak. Fél Edit az általa dokumentált szövegeknek csak egy részét tette közzé, újabban előkerült a gyűjtés kiadatlan, száztizenhat darabot számláló, többnyire erotikus és obszcén prózafolklór-szöveget tartalmazó része, amely kiváló alkalmat kínál annak bemutatására, hogyan határozzák meg a mindenkori erkölcsi elvek a folklórszövegek közölhetőségét. Fél Edit a Komárom megyei Kocson rögzített gyűjteménye nem csupán azért érdekes, mert számos olyan mesetípus is megtalálható benne, amelyeknek éppen ezek a legkorábbi ismert magyar variánsai, hanem azért is, mert magyar nyelvű erotikus és obszcén prózafolklór-szöveggyűjtés ismereteim szerint ilyen terjedelemben korábbi nem maradt fenn. A kocsi gyűjtés kiadott és publikálatlan folklórszövegeinek összeolvasása egyébként is kiváló alkalmat nyújt arra, hogy elgondolkodjunk, mennyire illeszkedik az élő narráció a folklorisztika által kidolgozott műfaji kategóriarendszerbe, és hogy milyen esztétikai, etikai és jogi korlátai lehettek a magyar népköltési szövegek gyűjtésének és közreadásának a folklorisztika intézményesülése utáni évtizedekben.³⁶

---

³⁶ Fél Edit kocsi folklórgyűjtésének kiadott és kiadatlan darabjairól részletesen a születésének századik évfordulója alkalmából készülő kötet számára számoltam be, jelen áttekintés e kéziratot dolgozta (Domokos 2021a) kivonatának tekinthető.

Fél Edit 1936 szeptemberétől a Magyar Zoltán vezetése alatt álló Magyar Közigazgatástudományi Intézet megbízásából a Komárom megyei Kocs községben folytatott néprajzi gyűjtőmunkát. A kutatás a tatai járás társadalmi adottságainak és a közigazgatás működésének feltárására irányuló vállalkozás keretében folyt, melyben Fél Edit feladata a település társadalmi és vagyoni rétegek szerint tagolt néprajzi állapotrajzának rögzítése volt.

Fél Edit a széttöredezett magyar paraszti kultúra változásának vizsgálata során komplex gyűjtőszemléletének köszönhetően a társadalomra és a tárgykultúrára vonatkozó adatokon kívül szellemi hagyományokat is rögzített, gyűjtőmunkája eredményeként jelent meg a *Kocs 1936-ban* című monográfia (Fél 1941). Munkája úttörő jelentőségű volt abban a tekintetben, hogy a múltba révedő kutatói attitűd mellőzésével, a hagyományosnak és értékesnek minősített archaikus jellegzetességek felgyűjtése helyett az élő társadalomban közvetlenül megfigyelhető kortárs adatok, jelenségek és folyamatok rögzítésével elősegítette a társadalmi jelenkutatás módszerének néprajzi meghonosítását. A gyűjtő a *szellemi hagyományok* egy részét a dolgozat különböző fejezeteiben elszórtan közölte, illetve a monográfiához függelékként illesztett szöveggyűjteményben műfaji rendben publikálta.³⁷ A kötet áttekintése során az volt a benyomásom, hogy a szerzőnek a folklorisztikailag értékelhető, gazdag és kifejezetten érdekes gyűjtés teljes feldolgozása nem állt szándékában, vélhetőleg úgy ítélte meg, hogy a monográfia központi kérdéseinek a megválaszolásához közvetlenül nem járult volna hozzá a szöveganyag alapos és mélyreható elemzése. Ezért is tartom fontosnak hangsúlyozni azt, hogy Fél Edit kocsai gyűjtése a szövegfolklorisztika, különösen a prózaepikai kutatások számára jelentős és még kiaknázandó forrást biztosít, különösen akkor, ha hozzávesszük az újabban előkerült a kocsai prózafolklor-gyűjtés publikálatlan anyagát is. Fél Edit jórészt szegényparasztoktól (vagy ahogy ő fogalmazott, „szellérektől”) gyűjtött, általuk gazdag szöveges népköltési anyaggal találkozott az 1930-as évek második felében.³⁸ Érdemesnek tartom Fél

³⁷ A közel 80 oldalas szöveggyűjteményben mintegy félezer folkloriszöveg és néhány kotázott dallam található. Fél 1941: 136–222.

³⁸ „Az iratlan szellemi termékek, a mesék, trufák, mondák, talalós kérdések, falucsúfók, köszöntők, kádenciák igen nagyszámban élnek. Letéteményesei, mint arról egyebütt is van szó, a szellérek és kisebb osztályú gazdák. Télen-nyáron, hacsak alkalom adódik, mesélnek és meséltetnek. A gazdag mesekincssel bírók szinte fölkinálják magukat a mesemondásra.” Fél 1941: 7.

Edit saját folklórgyűjtésére vonatkozó reflexióját hosszabban idézni különösen azért, mert a gyűjtőmódszerére vonatkozóan itt megfogalmazott vezérgondolatok egy olyan kutatói stratégiát képviselnek, amely messze nem volt általános a korszakban:

„Gyűjtőútamon [...] *mindent feljegyeztem, amit csak meséltek*, akár besorolható volt a »mese« valamely eddig osztályozott műfajába, akár nem, mivel ugyanazzal a módszerrel gyűjtöttem a szellemi hagyomány kincseit is, mint a tárgyi hagyományét: *nem érdekességeket, vagy néprajzilag »értékes« momentumokat kerestem, hanem mindent, ami van.*” (Fél 1941: 131. Kiemelés D. M.)

A gyűjtő az általa kialakított műfaji-tematikai csoportok közül (*mesék és igaz történetek, találós kérdések, falucsúfolók, játékok, köszöntők*) kiemelten kezelte a prózafolklór-szövegeket, mely abban is megnyilvánult, hogy e szövegek mellett következetesen megjelölte az adatközlők nevét (asszonyok esetében a férjezett és a lánykori nevet is), életkorát és társadalmi-gazdasági státuszát (pl. zsellér, kispazda, nagypazda, juhász felesége, tojásszedő, szolgáló stb.), amit egyéb szövegek esetében nem tett meg. Emellett Fél Edit gyakran szövegközi zárójelekben utalt a történetmesélés kontextusára, a gesztusokra, illetve a mesélő és a hallgatóság reakcióira.³⁹ Fél Edit, ha nem is annyira tudatosan, mint a későbbi terepmunkások, de e dunántúli gyűjtésében már láthatólag törekedett a történetmesélés kontextusának, társadalmi beágyazottságának érzékeltetésére. Az a kutatói hozzáállás, amely tudatosan szakít az előzetes műfaji-esztétikai elvárások mentén szelektáló, a 19. századból örökölt gyűjtői szerepfelfogással egy stilisztikailag és műfajilag egyaránt rendkívül érdekes és meglehetősen nehezen kategorizálható szövegegyüttest eredményezett és kivételes lehetőséget nyújt annak a szakadéknak a megfigyelésére, ami a koherens, filológiaiilag megragadható és kategorizálható népköltési szövegek iránti folkloris-

---

³⁹ A 20. századi mesekutatásban fordulatot hozott a mesélés társadalmi körülményeinek rögzítése iránti elvárás, mely az Ortutay Gyula által kezdeményezett budapesti vagy egyéniségkutató iskola újítása volt. A módszer programadó tanulmánya és a mesegyűjtés gyakorlatát alapvetően meghatározó Fedics-kötet azonban csak 1940-ben, a kocsii terepmunkát követően jelent meg. Ortutay 1940.

ta igény és a gyakorlati megfigyeléssel rögzített változó, szituációhoz kötött heterogén élő narráció közt tágong. Fél Edit ugyanis számos olyan szöveget jegyzett le, amelyek nem, vagy csak nehezen illeszkednek a klasszikus népköltészeti műfajstruktúrába, ezen felül a valóság dokumentatív rögzítésének igénye egy olyan gyűjteményt eredményezett, amely szemben áll a folklórszövegek közreadhatóságának esztétikai alapon formálódott elveivel is, hiszen nem az értékesnek tartott folklórra volt kíváncsi, hanem mindarra, amit alkalmá volt személyesen megtapasztalni.

Fél Edit az általa lejegyzett mesék és egyéb prózai elbeszélések, valamint a találósok szövegeinek nagyjából csak a kétharmad részét jelentette meg a monográfiában, e műfajok tekintetében a gyűjtés mintegy harmadrésze tehát kiadatlan. A teljes kocsai néprajzi gyűjtés kéziratos anyagáról nincs információ, feltehetőleg elveszett vagy lappang, szerencsés módon azonban a gyűjtés prózafolklór anyagának publikálatlan része fennmaradt, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őriz egymást követő két jelzeten, összesen hét csomóba rendezve.⁴⁰ Egyelőre nem megítélhető, hogy a *Magyar népmesék, adomák, tréfás elbeszélések* címen katalogizált gépirattal a kocsai gyűjtés teljes, archívumba szánt publikálatlan folklóranyaga megkerült-e, az azonban bizonyos, hogy ez a dokumentum az 1936-os kocsai gyűjtés része, a benne található folklórszövegek közül pedig nyomtatásban semmi sem jelent meg a kocsai monográfiában. Az akadémiai korpuszban összesen 116 prózafolklór-szöveg gépiratos lejegyzése található, melyek meglehetősen változatos népköltési szöveganyagot reprezentálnak, a gyűjtemény a címnek megfelelően meséket és anekdotákat is tartalmaz, ezeken kívül azonban a prózaepika széles spektrumát felölelő számos egyéb műfaj és műfaji rendszerbe nem illeszkedő, döntő többségében tréfás hangvételű történet kapott helyet (igaztörténet, élménytör-

⁴⁰ MTA KIK Kt. Ms 4791/40–41. Fél Edit: *Magyar népmesék, adomák, tréfás elbeszélések*. A dokumentumnak autográf címe nincs, a gépiratokat tartalmazó barna borítékon található gépelt cím (*Magyar népmesék*) a jelzettel együtt a kéziratári rendezés során keletkezett. E címen kívül olvasható a papírborítékon a kéziratári növedéknapló száma (1967/47), amelyet a gyarapodási naplóval összevetve kiderül, hogy a dokumentum a finnugrista, nyelvész Beke Ödön (1883–1964) hagyatékával együtt, 1967-ben került az archívumba. A gépiratot Fél Edit maga engedte át Bekének egy a dunántúli nyelvjáráshoz készítenő dolgozatához. Erről lásd Beke 1956: 368.

ténet, tréfás elbeszélés, vicc stb.). Az akadémiai gépiratos gyűjtemény két legfeltűnőbb sajátossága egyrészt a lejegyzett prózafolklór-szövegek műfaji kevertsége, másrészt az elbeszélések szókimondó, vaskos stílusa. Mindkettő ugyanannak a módszertani elképzelés következetes megvalósításának köszönhető, ami szerint a gyűjtő szándékosan nem válogatott a szóbeli elbeszélések között. Ugyanakkor az sem véletlen, hogy a most felbukkant gépelt cédulákon olvasható szövegek nyomtatásban nem jelentek meg. Ezek a szövegek ugyanis a maguk korában *nem jelenhettek meg*, tekintettel arra, hogy az „illetlenség” változatos szövegtípusokat kínálják, és mint ilyenek, közölhetetlennek minősültek. Az elbeszélések egy része pajkosan erotikus, de többségükben meglehetősen vaskos, helyenként kimondottan durva, obszcén történet papokról, apácákról, katonákról és cigányokról, hűtlen asszonyokról vagy a tájékozatlan falusiak városi kalandjairól. Néhány, nyomtatásban durvábbnak ható szó elvéve, de megjelent a monográfiában közreadott szövegekben is, természetesen szigorúan kipontozva.⁴¹ Azonban az akadémiai gépiratos gyűjteményben található szövegek nem csupán szóhasználatukban, de a korpusz egészét tekintve teljes tematikájukban is cenzúrázatlanok, a szexuális együttléteket és a különböző altesti folyamatokat és produktumokat leíró kifejezések, az erkölcsi tabukat döntőgető kényes témakör pikáns és vulgáris elemei nem elvéve vagy utalásszerűen, hanem központilag vannak jelen a gyűjteményben. Ezek az elbeszélések az őszinte, nyers humorra építenek, éppen ez lehet az a jellemvonásuk, ami miatt olyannyira népszerűek voltak a szóbeliségben. Közismert, hogy az európai anekdotagyűjtemények évszázadokon át táplálkoztak az olasz irodalom erotikus-ironikus, tréfás-pajkos történeteiből, és meglehetősen jól dokumentált az a folyamat, ahogyan ezek az elbeszélések felszívódtak a magyar művelődésbe, kevésbé regisztrált azonban e történeteknek a magyar paraszti néphagyományként való megjelenése.⁴² Fél Edit kiadatlan gyűjtésének a legmeghatározóbb része éppen ehhez nyújt példát, hangulatában és tárgyában is a reneszánsz olasz irodalomból ismert szerelmi-erotikus történeteket idéz a korpusz számos

⁴¹ Kipontozva szerepelnek például a következő szavak: „p...i” [pisilni], „s...d” [segged] „sz...tt” [szart] illetve „embersz...a” [emberszara]. Fél 1941: 167, 169, 173.

⁴² E téren kiemelkedőek György Lajos összehasonlító történeti vizsgálatai pl. György 1934; 1938.

tréfás elbeszélése, melyek Boccaccio novelláival⁴³ és Poggio Bracciolini obszcén tartalmú facetiáival rokoníthatók.⁴⁴

György Lajos a kocsi gyűjtést közvetlenül megelőző időszakra vonatkozóan, Poggio obszcén facetiáinak „modern nyelvű” kiadásairól szólva említi, hogy azokat a „könyvársi forgalomból a mai ízlés kirekesztette s könyvtárakban is csak tudományos célból közelíthető[ek] meg” (György 1929: 66). Érdeemes megjegyezni, hogy a kocsi gyűjtéssel egy időben, 1936-ban a Rózsavölgyi kiadónál megjelent Roboz Andor-féle magyar Poggio-fordítás feltehetőleg szintén a kor közerkölcsének esett áldozatul, annak ellenére, hogy a fordító már eleve igen erőteljes, nem csupán egyes szavakat, de a cselekményszöveget is érintő szövegmodosításokat hajtott végre az elbeszélések kiadhatóvá tétele érdekében.⁴⁵ Semmiképpen sem meglepő tehát, hogy ugyanakkor, amikor a pajkos anekdoták e klasszikus műve Európában sok helyütt tiltólistán szerepelt, a hasonló jellegű, olykor még tipológiai egyezéseket is mutató kocsi folklórszövegek mintegy harmada közölhetetlennek minősült.⁴⁶ Fél Edit vaskos népi humort kép-

⁴³ Nagy Olga Győri Klára repertoárja alapján Boccaccio-novellák 20. század eleji széki folklorizációjáról ír: Nagy 1983. Majdnem száz évvel korábban Katona Lajos is kimutatott már néhány általánosan ismert Boccaccio-párhuzamot a magyar folklórban. Katona L. 1891: 58–59.

⁴⁴ Az egyik kiadatlan kocsi történet arról szól, hogy egy bojtár elveszíti a kanász egyik malacát, emiatt nem mer a gazdája elé állni, elbújik az asztal alá, onnan hallgatja a kanász és a felesége enyelgését. Amikor a gazda gyönyörűségében felkiált, hogy látta az egész világot, a bojtár kiszól az asztal alól: „nem látta benn a koszos malacot”? (Sz. J. MTA KIK Kt. Ms 4791/40/II. 5). A narratíva az ATU 1355B *Látom az egész világot!*-típusba tartozik és legkorábbi ismert változata a 15. századból adatolt, Poggio Bracciolini facetiái között szerepel. Poggio 2009: 258. (Fél Edit ennek a típusnak egy másik, sokkal kevésbé szókimondó változatát közölte Fél 1941: 179.)

⁴⁵ „[...] fel kellett sokszor hígítanunk az eredeti tálalást [...] ma nem lehet az ilyen trágárul hangzó szavakat a nagyközönségnek szánt könyvben híven lefordítani. Igaz, hogy a fordítás így nem hű, filológiai szempontból nem megbízható, de ez, mihelyt nagyközönségnek szánt kiadásról van szó, nem is lehetett célunk [...] még tovább mentünk a bűnözésben. Ahol eredeti megfogalmazásában már maga a mese is sértené a mai ízlést, ott bizony változtattunk rajta [...]” Poggio [1936]: 27–28. „A nyomás után a szedést összetörtük. Új kiadás e műből nem jelenik meg.” Poggio [1936]: 187.

⁴⁶ A folklórgyűjtések hiányosságai miatt nincsenek pontos adataink arra vonatkozóan, hogy a szájhagyományozó magyar népi kultúrán belül az illetlennek minősülő szövegek milyen arányt képviselnek. Jakab Miklós az 1900-as évek elején úgy nyilatkozott, hogy székely mesegyűjtésének „felerészét” nem használhatta. EA 3631. 197. Viszonyításképpen említem, hogy az 1960-as évek második felében, Nagy Olga és Vöö Gabriella görgényüvegszíri gyűjtésük során számos obszcén szöveggel találkozott, az általuk rögzített szövegek felét tekintették illetlennek (162-ből 81-et). Nagy–Vöö 1974, 2002. A számarányról: Nagy 1983: 18.

viselő gyűjtése egyrészt a trágár folklór mennyiségi súlyára figyelmeztet, másrészt arra is felhívja a figyelmet, hogy a paraszti szóbeliség illetlennek minősített megnyilatkozásai mögött adott esetben több évszázados szöveggyomrány áll, mely a népköltészet kevésbé feltárt rétegét képviseli.

A szeméremsértő szövegek közlésének büntetőjogi szankciói

A dolgozat első részében azt a kérdést igyekeztem körbejárni, hogy mit jelenthet a szeméremsértés a folklórtextológia szempontjából. A második részben egy konkrét példán keresztül azt szerettem volna érzékeltetni, hogy hogyan működik, és milyen következményekkel jár a néprajzi ismeretszerzés gyakorlatában az illetlennek minősített szövegek kirekesztődése. Végezetül érdemes még egy, eddig nem említett szempontra is kitérni, amely az illetlen folklórszövegek közölhetőségét a múltban (1990 előtt) nagymértékben és bizonyos fokig napjainkig befolyásolja. A kényesebb témájú néprajzi gyűjtések cenzúrájának rejtett és ösztönösen működő mechanizmusa mellett ugyanis van egy formalizált szankciórendszere is. A közerkölcsöt nem csak az illendőség íratlan normái védik, de azok tételes jogi szabályokkal is körbe vannak bástyázva, emiatt pedig a sikamlós (pikáns, pajkos, dévaj, frivol stb.) tematikájú, olykor pedig erősen trágár (nyers, durva, vasok, obszcén, vulgáris stb.) stílusú alkotások a nyomtatott írásbeliségben való megjelenítése adott esetben büntetőjogi következményeket vonhat magával, mellyel tehát a folklórszöveg-közlések esetében is számolni kell.⁴⁷ Az alábbiakban az állami hatóságok erkölcsvédelmi szabályozásán keresztül a népköltési szövegközlések szempontjából releváns, írásban elkövetett szeméremsértés jogtörténeti vonatkozásaira szeretnék röviden kitérni annak érdekében, hogy folklorisztikai textológia-történetünk „szemérmetlen” fejezetére árnyaltabban tekinthessünk és a szövegkiadások mögött feltételezett filológiai önkény jogi eredőire is rámutathassunk.

---

⁴⁷ A magyar büntetőjog történetének áttekintését lásd: Mezey 2007: 263–412. Nem tárgya a dolgozatnak az egyház erkölcsvédelem jegyében évszázadokon keresztül kifejtett, erősen korlátozó jellegű szerepkörének bemutatása, noha közismert, hogy a társadalom etikai érték-tudatát a keresztény szemlélet alapvető módon határozta meg. Ehelyütt csak utalni szeretnék arra, hogy a kánonjog szerint a vallás nyilvános megsértése bűncselekménynek számít, melyek elkövetési módozatai a következők lehetnek: a káromlás (blaszfémia), az egyház, valamint a jó erkölcs súlyos megsértése. (Egyházi Törvénykönyv 1369. kánon, Erdő 2005: 643.)

A magyar sajtó is beszámolt arról az esetről, hogy 1905-ben a manchesteri bíróság végzése alapján Balzac archaizáló középkori francia nyelven megírt pajkos történetei (*Les Cent Contes drolatique* [Száz mulatságos mese], 1832–1837) angol fordításának kilencezer példányát el kellett égetni (n. n. 1905). Láttuk, hogy nem egyedi eset az állami cenzúra illetén megnyilatkozása, a vaskos, szókimondó történetek nyomtatásban való megjeleníthetősége sok más mű esetében is problémaként jelentkezett. Fél Edit koci gyűjtése kapcsán már szó esett arról, hogy a 20. század elején az európai közízlés milyen fenntartásokkal fogadta Poggio tréfáinak kiadását. De a magyar nyelvű nyomtatott írásbeliség történetében sem új keletű a cenzúrázás gyakorlata, az állami hatalom ugyanis a nyomtatott sajtó kezdetei óta igyekezett kontrollálni a közlemények tartalmát. A hazai sajtócenzúra Mária Terézia uralkodása idején került fokozatosan világi kézbe (Kókay 1979: 169–170). II. József 1781-es sajtórendelete megszüntette ugyan az addigi szigorú cenzúrárendszert, de a vallást és az államot sértő művek megjelentetését továbbra is tiltotta, ezen kívül fellépett az „erkölcstelenséget és ronda szószátyárságot” tartalmazó, a jó erkölcsbe ütköző művek ellen.⁴⁸ A sajtórendeletek mellett az első magyar büntetőjogi kódex is szankcionálta az erkölcstelen tartalmú kiadványokat. A Csemegi Károlyról elnevezett, a 19. század utolsó évtizedeitől az általános részét tekintve a 20. század közepéig hatályos büntetőtörvénykönyv a sajtó útján elkövetett közszemérem elleni vétség elkövetőjét három hónapig terjedő fogházzal és 100 forintig terjedő pénzbírsággal rendelte büntetni.⁴⁹ A hazai jogszabályok mellett nemzetközi egyezmények is hatékonyan alakították az erkölcsvédelem magyar jogi

⁴⁸ „Minden ellen, ami erkölcstelenséget és ronda szószátyárságot tartalmaz, amiből tanulság és okulás sohasem meríthető, szigorúnak kell lenni; annál elnézőbbnek azonban minden egyéb munka iránt, amelyben tudományismeretek és tisztességes elvek foglaltatnak; mert amazokat csak a nagy tömeg és a gyöngébbfejűek olvassák, az utóbbiak ellenben már nyugodtabb kedélyű, elveikben szilárdabb emberek kezébe kerülnek [...]” Idézi Maros [1947]: 47. Kiemelés D. M.

⁴⁹ „A ki fajtalanságot tartalmazó iratot, nyomtatványt vagy képes ábrázolatot nyilvános helyen kiállít, árul vagy terjeszt: a szemérem elleni vétséget követi el, és három hónapig terjedhető fogházzal, és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.” 1878. évi V. tc. 248.§ (A dolgozatban hivatkozott jogszabályokat a Wolters Kluwer Jogtárból, a net.jogtar.hu oldalról idézem). A *fajtalanság* korabeli jelentése a bujasággal azonos: „1) Bujaság; a nemző ösztönnek tiltott, és mértéken túli kielégítése, mely gyakran a nemző erő tehetlenségét vonja maga után. 2) Mind az olyanféle szók, beszédek, cselekvések, melyek bujaságra ingerelnek.” Czuczor–Fogarasi II. 1864: 580.

szabályozását. A fajtalan/buja közlemények elnyomása érdekében 1910. május 4-én Párizsban nemzetközi megállapodás jött létre, amelyet az 1912. évi L. tc. iktatott a hazai törvények közé. A szeméremsértő közlemények jogi szabályozására vonatkozó következő fontos lépés az 1923-as genfi nemzetközi egyezmény volt, ennek magyar becikkelyezése az 1929. évi VII. törvénnyel valósult meg. E jogszabály törvényi indoklásban olvasható, hogy a világháború okozta szenvedések következményeként általánosan meglazult Európában az erkölcsi érzék. A genfi konferencián élénk vita zajlott a francia *obscène* szó tartalmának, és ezáltal a megállapodás lényegének meghatározásáról.⁵⁰ A terminust minden olyan közleményre kiterjesztőleg értették, amely „megrontani képes azok gondolkodásmódját, akik hajlamosak az efféle erkölcstelen hatásokra.” A magyar fordítás is ehhez igazodva a korábban jogi terminusként használt „fajtalan” szót a „szeméremsértő” kifejezéssel helyettesítette, ezáltal a korábbinál szélesebb körben rendelte büntetni az erkölcstelen és ezért károsnak tekintett közlemények felhasználásával elkövetett szeméremsértő tevékenységeket.⁵¹ A korszakban a genfi egyezmény alapján számos hazai per indult, mint az ismeretes többek között Radnóti Miklós és József Attila ellen is.⁵² A 20. század második felében már a szocialista nevelés jegyében fektettek nagy hangsúlyt a közerkölcs védelmére olyannyira, hogy a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve a szeméremsértő tárgy előállítóit és forgalmazóit egy évig terjedő szabadságvesztéssel rendelte büntetni,⁵³ Benke Valéria művelődésügyi miniszter 1959. október 16-án utasítása értelmében pedig a *pornográf* tartalmú kiadványokat az egyéb „nevelési és közbiztonsági okok”-ból (pl. nép- és szovjetellenes) tiltott

⁵⁰ 1929. évi VII. törvénycikk indokolása a szeméremsértő közlemények forgalmának és a velük való üzérkedésnek elnyomása végett Genfben létrejött nemzetközi egyezmény becikkelyezése tárgyában.

⁵¹ „Vétséget követ el és hat hónapig terjedő fogházzal büntetendő: 1. aki kereskedés, szétosztás vagy közszemlére tétel céljából szeméremsértő iratot, rajzot, metszetet, festményt, képet, falragaszt, jelképet, fényképet, mozgófényképfilmet vagy más ily tárgyat állít elő vagy tart készenlétben, vagy ily tárgyat az említett célból behoz, átvisz vagy kivisz [...]” 1929. évi VII. tc. 2. §

⁵² Markovits–Kondor 1961; Varga 2009; József Attila születésének 100. évfordulója alkalmából a Budapest Főváros Levéltára közzétette a költő sajtópereinek levéltárban található dokumentumait. Internetes elérés: <http://archivkiallitasok.archivportal.hu/jozsefattila/virtualis/jozsefattila.html>. (Utolsó letöltés: 2021. szept. 29.)

⁵³ 1961. évi V. tc. 288 (1)§

könyvekkel együtt a közönségtől elzárva, a tudományos könyvtárak zárt különgyűjteményeiben kellett elhelyezni (Sipos 2011: 29). Bár Ráth-Végh István élesen rámutatott arra a visszásságra, hogy a jogtudomány önmagában képtelen megmagyarázni azt, hogy pontosan mit is kell érteni a hatóságilag üldözendő erkölcstelen írásművek alatt, a kiadók keze ettől még kötve volt a jogszabályokhoz (Ráth-Végh 1929). E néhány kiragadott tételtes jogi szabályból kiviláglik, hogy a népköltészet iránti érdeklődés és a magyar népköltési szöveggözlés kezdetekor már volt a jó erkölcsebe ütközö művek előállítására és terjesztésére vonatkozó kikényszeríthető, írott, állami jogi szabályozás, mely az egyház és a társadalom erkölcsi normakontrollját intézményes szankciórendszerrel egészítette ki. Mindezeket azért tartottam hasznosnak megemlíteni, hogy élesebben látszódjanak annak a játéktérnek a határvonalai, amelyben a pajkosan dévaj vagy kimondottan trágár, a közerkölcs és a jog által szeméremsértőnek minősíthető folklórszövegek a nyomtatott írásbeliségben megjelenhettek.

Összegzés

A szájhagyományozó népi kultúra megismerhetőségének és hozzáférhetővé tételének számos korlátja van, a mediális és kulturális közegváltásból fakadó technikai és az esztétikai-ideológiai szempontokon túl a dolgozat a kérdés egyetlen, kevésbé tematizált, rejtetten és máig hatóan működő aspektusára irányítja a figyelmet: hogyan befolyásolja (torzítja) az adatközlők, a gyűjtők és kiadók erkölcsi felfogása a szövegyűjtéseket és -kiadásokat, valamint az ezeken keresztül megszerezhető tudományos ismereteinket. A kérdés folklorisztikai megközelítésének két lehetséges iránya a *gyűjtési szituációban létrejövö narratív stratégiák* (ki, kinek, mit és hogyan mond vagy hallgat el), valamint a már megismert szövegek kezelésére kidolgozott *folklórtextológiai eljárások* vizsgálata. Jelen dolgozat ez utóbbira fektetett nagyobb hangsúlyt. A népi kultúra megőrzendőnek ítélt szövegelemeit nem csupán kiválasztások és beemelések, de (a másik oldalról közelítve) a kirekesztések is jelentös mértékben formálják. Ennek egyik vetülete azon szabályrendszer működése, amely megátolja a szájhagyomány illetlennek tekintett, a test biológiai működését és folyamatait tematizáló, erotikus, trágár, vulgáris vagy obszcén eleminek publikálását. A népköltészetről kialakított, előzetes elvárásokba nem

illeszkedő szövegek a szájhagyomány leírhatóságának és a folklórról való ismereteink korlátozottságra figyelmeztetnek. A népköltési szövegek nyelvi-tematikai kontrollja részben ösztönös szeméremérzeten, másrészt olyan előfeltevéseken alapszik, amelyek szerint a néphagyomány megkérdőjelezhetetlen értéket képvisel, emiatt az illetlen megnyilvánulások nem tartoznak bele. Harmadrészt nem mellékes az a szempont sem, hogy a nagy nyilvánosság számára közvetített folklórszöveg-közlést a közerkölcs védelmére hivatott állami jogszabályok is nagyban korlátozzák, büntető szankciókkal fenyegetve a közerkölcsöt sértő tartalmakat. A folklórgyűjtések mögött munkáló erkölcsi érzék és a szeméremérzet történetisége tehát olyan tényező, amely a népköltési gyűjtések filológiai interpretációját alapvetően befolyásolja, emiatt úgy vélem, hogy a folklórtextológiának a jövőben nagyobb figyelmet kell fordítania e szempont vizsgálatára. A folklorisztikai textológia a közösség ízlésével kapcsolatos befogadói elvárásokat a népköltészet iránti érdeklődés kezdetei óta változó módon és mértékben, de folyamatosan figyelembe veszi és még a szaktudományos szöveggondozási stratégiákat is nagymértékben meghatározza. A népi kultúra és a folklór erkölcsi (és ezzel összefüggésben esztétikai) szempontokból problémás elemekre vonatkozó reflexiókból kirajzolódnak azok a stratégiák és gyűjtői-kiadói gyakorlatok, amelyeket a kirekesztés és a korlátozás jegyében a folklorisztika a normasértőnek tekintett népköltési alkotások kezelésére kidolgozott. Ezeknek a textológiai eljárásoknak a történetileg és gyűjtésenként is változó részletei és eseti megvalósulásai még feltárára várnak. Fél Edit koci gyűjtésének kiadatlan erotikus és obszcén prózafolklór-szövegei az eddigieknél is hangsúlyosabban irányítják a figyelmet a történeti folklórszövegek korpuszok textológiai, műfaji és stilisztikai újraértékelésének fontosságára. Meggyőződésem, hogy a publikált szöveggyűjtések ki nem adott filológiai szövegváltozataikkal való összeolvasása *valamennyi* népköltési szöveglejgzés esetében fontos feladat volna. A folklórszöveg-filológia és a folklorisztikai szövegkritika új iránya éppen ez lehetne: a nyomtatásban közölt szövegek korpuszok mögötti gyűjtési dokumentációk, kéziratok, gépiratok és hangfelvételek egymással való szisztematikus összevetése és értelmezése egy lejegyzőközpontú és folyamat alapú folklorisztikai szövegfogalomból kiinduló textológiai módszertan alapján.⁵⁴

---

⁵⁴ E szövegfogalom-javaslatról részletesen: Domokos 2021b.

A dolgozat főbb megállapításai tételmondatokban is megfogalmazva a következők:

1. A folklórszöveg-közléseket a folklorisztika intézményesülését követően sem csupán szakmai szempontok irányítják.
2. Ösztönösen és máig hatóan működik egyfajta erkölcsi kontroll is a folklórszövegek gyűjtése és kiadása felett.
3. Emellett a jó ízlést és a közerkölcsöt sértő, közösségellenes magatartásokat a tételes jogi szabályok is védik, az ezekben megfogalmazódó normák pedig a publikációs gyakorlatot jelentősen befolyásolják.
4. A folklorisztikai érdeklődés kezdetei óta foglalkoztatta a gyűjtőket az illetlen (erotikus, obszcén, trágár) szövegek közölhetőségének kérdése.
5. A gyűjtők és kiadók változatos textológiai eljárásokat alkalmaztak ezeknek az erkölcsi szempontból kényes szövegeknek a kezelésére (pl. kihagyás, elhomályosítás, átírás, jegyzetekben való közlés stb.)
6. Az illetlenségekre kidolgozott folklorisztikai szövegkezelési eljárások nem kellőképpen reflektáltak, legtöbbször láthatatlanok az olvasó előtt.
7. A különböző szövegalakítási eljárásokat és az ezeket irányító rejtett mechanizmusokat a folklorisztika részletes filológiai és szövegkritikai vizsgálatokkal tárhatja fel.

A dolgozat ezeknek a szempontoknak az érvényre jutását és a kiadatlan, a kiadott és a rögzített hangzó szövegeket együttesen szemlélő, módszeres folklorisztikai szövegkritika előmozdítását szeretné segíteni.

Szakirodalom

Aarne, Antti – Thompson, Stith

1987² *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography* (FFC, 184.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Allan, Keith – Burridge, Kate

2006 *Forbidden Words. Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, Cambridge.

Arany János

1860 [A Shakespeare-bizottság Shakespeare magyar kiadása ügyében előterjesztett jelentése] *Szépirodalmi Figyelő* I. (9) 141–143.

- 2019 *Arany János munkái. Aristophanés-fordítások I.* Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Bolonyai Gábor. Szerk. Korompay H. János. MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest.
- Assmann, Aleida – Assmann, Jan
- 2001 Kánon és cenzúra. In: Rohonyi Zoltán (szerk.): *Irodalmi kánon és kanonizáció.* Osiris, Budapest, 87–107.
- Austin, John L.
- 1990 *Tetten ért szavak.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Arany László – Gyulai Pál (szerk.)
- 1882 *Székelgyűjtés.* Gyűjtötték Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób. A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkesztik és kiadják Arany László és Gyulai Pál (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 3.) Athenaeum, Budapest.
- Bakos József
- 1953 *Mátyusföldi gyermekjátékok.* (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 7.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Balázs Lajos
- 2010 *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson.* Második, bővített kiadás. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Banó István
- 1982 Meseszerkezet és esztétikum. *Ethnographia* XCIII. (2) 232–258.
- Basile, Giambattista
- 2014 *Pentameron. A mesék meséje avagy a kicsik mulattatása.* Fordította, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította Király Kinga Júlia. Kalligram, Pozsony.
- Benedek Csaba – H. Bató Edit – Gulyás Katalin – Horváth László – Kaposvári Gyöngyi (szerk.)
- 2004 *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok évkönyve 14.* Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szolnok.
- Beke Ödön
- 1956 Ő-zó nyelvjárás Felső-Dunántúl. *Magyar Nyelvőr* LXXX. (3) 367–370, (4) 466–475.
- Bernáth Béla
- 1981 A magyar népköltészet szerelmi szimbolikája. In: Hoppál Mihály (szerk.): *Folklór tanulmányok.* (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 9) MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest, 16–82.

1986 *A szerelem titkos nyelvén. Erotikus szólások és egyéb folklórszövegek magyarázata.* Gondolat, Budapest.

Berze Nagy János

1907 *Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok-megyéből.* Gyűjtötte Berze Nagy János. Jegyzetekkel kísérte Katona Lajos. (Magyar Népköltési Gyűjtemény, 9.) Athenaeum, Budapest.

Burány Béla

1984 *Szomjas a vakló. 66 vajdasági magyar erotikus népmese.* Fórum Kiadó, Újvidék.

1988 *Piros a trompf. 77 vajdasági magyar erotikus mese.* Zalai Nyomda, Zalaegerszeg.

1990 *A legkisebb királylány. 88 vajdasági erotikus és obszcén népmese.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest.

1997 *A menyecske meg a feketerigó. 107 vajdasági magyar erotikus és obszcén népmese.* Bába és Társai Nyomda, Szeged.

2002 *Állati mesék. 99 erotikus, obszcén és egyéb vajdasági magyar állatmese.* Bába Kiadó, Szeged.

2007 *Mé piros a gólya csőre? Erotikus és obszcén népmesék a Délvidéken.* Timp Kiadó, Budapest.

Czucor Gergely–Fogarasi János

1862–1874 *A magyar nyelv szótára.* I–VI. kötet. Emich Gusztáv, Pest.

Debreczeni János

1859 *Ismét néhány szó nemzeti hagyományaink és a tájszógyűjtés ügyében.* *Vasárnapi Ujság* VI. (31) 351–352, 363–364.

Dégh Linda

1941 *Pandur Péter meséi* I. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Dégh Linda (*Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 3.*) Magyarságtudományi Intézet, Franklin, Budapest.

Domokos Mariann

2005 Gaal György mesegyűjtésének. (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból). *Palimpszeszt* 24. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (Utolsó letöltés: 2021. nov. 12.)

2015 *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

2021a „...mindent feljegyeztem, amit csak meséltek...” *Fél* Edit kiadott és kiadatlan kocsfi folklórgyűjtése. [Közlésre elfogadott kézirat.]

- 2021b A folklorisztika szövegfogalmái és textológiai gyakorlata. *Irodalomtörténeti Közlemények* CXXV. (6) 802-823.
- Domokos Mariann – Gulyás Judit (szerk.)
- 2018 *Az Arany család mesegyűjteménye. Az Arany család kéziratosa mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása.* Universitas Kiadó, Budapest.
- Dömötör Sándor
- 1963 A népmesék „átírásáról”. *Ethnographia* LXXIV. (2) 111–115.
- Erdélyi János
- 1846–1848 *Népdalok és mondák.* A Kisfaludy Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Beimel József, Magyar Mihály-nál, Pest.
- Erdész Sándor
- 1968 *Ámi Lajos meséi I–III.* Gyűjtötte és a jegyzeteket írta Erdész Sándor. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 13–15.) Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Erdő Péter
- 2005 *Egyházjog* (Szent István Kézikönyvek, 7.) 4. javított kiadás. Szent István Társulat, Budapest.
- Ért. Sz.
- 1961–1966 *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII.* Szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fél Edit
- 1941 *Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia.* (Tanya, falu, mezőváros, 1.) Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézet, Budapest.
- Gaal György
- 1857–1860 *Gaal György népmesegyűjteménye.* Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Pfeifer Ferdinánd, Emich Gusztáv, Pest.
- Gönczi Ferenc
- 1900 Göcseji lakodalmi kurjantások. *Ethnographia* XI. (3) 131–137.
- Gulyás Judit
- 2010 „Mert ha irunk népdalt, miért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

György Lajos

1929 Poggio- és Arlotto elemek a magyar anekdotakincsben. *Budapesti Szemle* 214. kötet (620) 56–90.

1934 *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai*. Kétszázötven vándoranekdota. Az anekdota forrásai. Studium, Budapest.

1938 *Világjáró anekdoták*. Összeállította György Lajos. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.

Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.)

1987a *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

1987b *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

2001 *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Európai Folklór Intézet, Osiris, Budapest.

Hymes, Dell

1974 *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach*. Routledge, New York.

1997 A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Csaba–Síklaki István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, Budapest, 458–495.

Ispán Ágota Lídia

2020 *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.

Kádár, Dániel Z. – Culpeper, Jonathan (eds.)

2010 *Historical (Im)politeness*. Peter Lang, Bern.

Kálmány Lajos

[1914] *Hagyományok Borbély Mihály mondása után*. II. kötet. Leírta és jegyzetekkel ellátta Kálmány Lajos. Néphagyományokat-gyűjtő Társaság, Szeged.

Katona Imre

1987 Erotika és politika. A kettős taburendszer komikus feloldása In: Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 203–222.

Katona Lajos

1891 Párhuzamok magyar meséink és egyéb fajta népies elbeszéléseinkhez. *Ethnographia* II. (1) 12–16, (2) 58–62.

Keszeg Vilmos

2008 *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség.* (Néprajzi egyetemi jegyzetek 3). Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

2011 *A történetmondás antropológiája.* Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

2018 *A beszélés antropológiája.* (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 9.) Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár.

Kinda István

2010 *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban.* Mentor, Marosvásárhely.

Kiss Réka

2011 *Egyház és közösség a kora újkorban. A Küiküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében.* (Néprajzi tanulmányok) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Klanciczay Gábor

1981 Trágárság és civilizáció (Háy Ágnes gyűjtése kapcsán). In: Niedermüller Péter (szerk.): *Folklór és mindennapi élet.* (Válogatott tanulmányok). (Folklór Társadalom Művészet, 7) Népművelési Intézet, Budapest, 60–100.

Klitsie-Szabad Boglárka – Varga Norbert

2021 *Hét esztendő, hét szempillantás. Csipkés Vilmos és más arlói mesemondók meséi.* (Népmesetár) Hagyományok Háza, Budapest. [Megjelenés előtt álló kézirat.]

Kókay György (szerk.)

1979 *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Akadémiai, Budapest.

Kósa László

1989 A magyar néprajz az 1950-es évek első felében. *Fejér Megyei Szemle* XXVI. (1) 25–36.

Kovács Ágnes

1948 Néhány szó népmesekiadványainkról. *Magyar Nyelvőr* LXXII. 51–55.

1961 Benedek Elek és magyar népmesekutatás. *Ethnographia* LXXII. (3) 430–444.

Markovits Györgyi – Kondor Viktória

1961 Cenzor és költő harca Horthy-Magyarországon. *Valóság* IV. (3) 64–75.

Maros Andor

[1947] *A cenzúra. A haladó eszmék üldözésének története. Történelmi áttekintés az ókortól a XIX. századig.* Népszava Könyvkiadó, Budapest.

Mezey Barna

2007 *Magyar jogtörténet.* 4. átdolgozott kiadás. Osiris, Budapest.

Milbacher Róbert

2000 „...földben állasz mély gyökökkel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlat.* (Doktori mestermunkák) Osiris, Budapest.

Móra Ferenc

1919 Kálmány Lajos halála. *Ethnographia* XXX. (1–6) 94–99.

Nagy Olga

1976 *Széki népmesék.* Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Nagy Olga. Kriterion, Bukarest.

1977 *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből.* Magvető, Budapest.

1983 *Újabb parasztkamerón. A szerelemről és a házasságról.* Magvető, Budapest.

1994 *Népi változatok szerelemre és házasságra. Esszé.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely.

2001 (1987) A szerelem témái a népmesékben. In: Hoppál Mihály–Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben.* Európai Folklór Intézet–Osiris, Budapest, 198–215.

Nagy Olga–Vöő Gabriella

1974 *A mesemondó Jakab István.* A meséket gyűjtötte és lejegyezte. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Nagy Olga és Vöő Gabriella. Editura Academiei Republicii Socialiste Române, București.

2002 *Havasok mesemondója. Jakab István meséi.* Gyűjtötte és közléte-szi Nagy Olga és Vöő Gabriella. A nyelvészeti mellékletet készítette Murádin László. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 26.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

(n. n.)

1846 [A' népköltési gyűjtemény'...] *A' Kisfaludy-Társaság' Évlapjai 1843–1845-ről* V. (1) 50–53.

1905 Balzac a máglyán. *Az Ujság* III. (264) 14.

- 1953 Határozat Bakos József „Mátyusföldi gyermekjátékok” c. könyvével kapcsolatban. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei* III. (1–2) 275–277.
- 1954 A néprajztudomány helyzetének megvitatása. *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának Közleményei*. IV. (3–4) 131–146.
- Olosz Katalin
- 1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Gyűjtötte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.
- 1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. Kolumbán István gyűjteményéből válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kriterion, Bukarest.
- 2014 *Népköltészeti gyűjtések Erdélyben a néprajz önálló tudományterületé válásának időszakában (1889–1914)* In: Keszeg Vilmos – Szász István Szilárd – Zsigmond Júlia (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 22. Néprajzi intézmények, kutatások, életpályák*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 15–39.
- Ortutay Gyula
- 1935 A magyar parasztság szerelmi élete. (Kritikai és módszertani vizsgálódás). *Népünk és nyelvünk* VII. 34–41.
- [1935] *Nyíri és rétközi parasztmesék*. Kner Izidor, Gyoma.
- 1940 *Fedics Mihály mesél*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, 1.) Egyetemi Magyariságtudományi Intézet, Budapest.
- Pléh Csaba – Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.)
- 1997 *Nyelv-kommunikáció-cselekvés*. Osiris, Budapest.
- Poggio Bracciolini
- [1936] *Pajkos történetek*. Bevezette és fordította Roboz Andor. (Magyar Elzevirek). Rózsavölgyi és társa, Budapest.
- 2009 *Elméncségek. Reneszánsz egypercesek*. Ford. és az utószót írta Csehy Zoltán. Kalligram, Pozsony.
- Radcliff-Brown, Alfred Reginald
- 1939 *Taboo*. University Press, Cambridge.
- [Rát Mátyás – Révai Miklós]
- 1782 Tudománybéli dolgok. *Magyar Hírmondó* III. (Bóldog-Aszszony havának 16dik napján), 33–38.

Ráth-Végh István

1929 Cenzura és erkölcs. *Nyugat* XXII. (12) 823–827.

Rohonyi Zoltán (szerk.)

2001 *Irodalmi kánon és kanonizáció*. Osiris, Budapest.

Sipos Anna Magdolna

2011 Kis magyar diktatúratörténet – indexekben és könyvtári selejtezőkben elbeszélve. *Könyvtári Figyelő* XXI. (1) 11–39.

Szakál Anna

2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez*. A szét-szóródott kéziratos anyagot összegyűjtötte, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Szakál Anna. Kriza János Néprajzi Társaság–Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.

Szörényi László

2010³ *Delfinárium. Filológiai groteszkek*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Helikon Kiadó, h.n. [Budapest].

Szöcsné Gazda Enikő

2001 *Erkölc és közösség. Orbai széki erkölcsirányítás a XVII–XIX. században*. Pro-Print, Csíkszereda.

Tárkány Szücs Ernő

2021 (1981) *Magyar jogi népszokások*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

Tompos Krisztina

2016 Egy könyv bezúzása. Bakos József: Mátyusföldi gyermekjátékok
In: Hajdú Anikó (szerk.): *Multietnikus világok Közép-Európában, 1867–1944*. TéKa, [Nyitra], 79–93.

Ujváry Zoltán

1978 *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 1.) KLTE Néprajzi Tanszék, Debrecen.

1986 *Menyecske a kemencében. Világgjáró palóc adomák és huncutságok*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

1988 *Adomák Gömörből*. (Gömör Néprajza, 13.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen.

2001 Erotikus és fallikus megnyilvánulások a dramatikus népszokásokban. In: Hoppál Mihály – Szepes Erika (szerk.): *A szerelem kertjében. Erotikus jelképek a művészetben*. Európai Folklór Intézet, Osiris, Budapest, 230–237.

Uther, Hans-Jörg

2004 *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. I. *Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales with an Introduction*. II. *Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales*. III. *Appendices*. (FFC 284–286.) Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.

Vajda Mária

1988 *Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről*. Forrás, Kecskemét.

Vakarc Kálmán

1933 Tuskóhúzás a szentgotthárdi járásban. *Ethnographia* XLIV. (3–4) 139–149.

Varga Katalin

2009 „...Üsse laposra őket az istennyila” Radnóti Miklós sajtópere. *Holmi* XXI. (11) 1508–1528.

Vekerdi József

1974 *A cigány népmese*. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 13.) Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vöő Gabriella

1969 *Többet ésszel, mint erővel. Mesék, tréfák, anekdoták a romániai magyar népköltészetből*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest.

Archivális forrás

Fél Edit: *Magyar népmesék, adomák, tréfas elbeszélések*. MTA KIK Kt. Ms 4791/40–41.

Obscenitate și moravurile publice. Despre limitele ascunse ale publicării textelor de folclor

Transcrierea textelor de folclor din oralitate nu este delimitată doar de considerente ideologice și tehnice, ci și de moravurile publice din totdeauna. Bineînțeles că această problemă se leagă și de faptul că conceptul poeziei populare bazat pe aspectul estetic a eliminat ab ovo posibilitatea expunerii povestirilor „obscene” ca valori etnografice. Totodată instituționalizarea folcloristicii, posibilitățile tehnice ale înregistrării au-

dio, respectiv generalizarea principiului înregistrării documentative nu au eliminat total acest aspect subiectiv al culegerilor de folclor, căci procedeele de transcriere ale textelor utilizate de culegător, cel care efectuează transcrierea, redactor sau editură nu au dispărut în cadrul metodologiei de culegere folcloristică profesională, doar au fost încadrate în cadrele reglementărilor științifice. Astfel că înafara punctelor de vedere profesionale este de prisos să luăm în considerare la evaluarea datelor istorice-folcloristice reglementările morale, respectiv cele juridice bazate pe acestea. Mai ales pentru că atitudinile de autocenzură ale informanților sau a folcloriștilor, rezultând în torsionarea cunoștințelor etnografice-folcloristice (de ex. selectarea, eufemizarea), rămân de regulă ascunse de privirea celor din exterior. Deoarece textele și genurile „neconvenționale” de regulă nu trec de filtrul moralului, aceste tipuri de exprimări ale culturii populare rămân invizibile pentru cercetarea științifică.

Obscenity and Public Morality. On the Hidden Limits of the Publication of Folklore Texts

The transcription of folklore texts from orality is not only ideologically and technically determined, but is also fundamentally limited by the prevailing public morality. The question is, of course, linked to the fact that the aesthetics-based concept of folklore precluded the possibility of representing ‘plebeianness’ narratives as values. At the same time, the institutionalization of folklore studies, the possibility of sound recording and the generalization of the principle of documentary recording did not completely eliminate this subjective nature of collections, since the procedures of text formation that could be enforced by the collector, transcriber, editor or publisher did not disappear in the collection methodology that became more scientific, but were merely confined within a regulated framework. In addition to professional aspects, it is therefore also worth taking into account the moral and legal rules that underpin the evaluation of historical folklore data, if only because behaviour that distorts ethnographic and folkloristic knowledge, which often appears as self-censorship on the part of both the data provider and the publisher (e.g. selection, euphemisms), is usually hidden from the outside observer. As inappropriate texts and genres often pass through the moral filter, such manifestations of popular culture are perhaps the least visible to researchers.